koöperaties en kollektieven

de as 58

DE AS

anarcho-socialisties tijdschrift

Nr. 58, tiende jaargang - juli/september 1982

De As verschijnt jaarlijks in zes afleveringen, waarvan twee als dubbelnummer, en is een uitgave van Stichting De As.
Jaarabonnement f. 19,50, buiten Benelux f. 25,50.
Bestelling door storting op giro 44 60 315 van Stg. de As, 's-Gravenhage.
Adreswijzigingen bij voorkeur per briefkaart, of per giro (verbeter het adres op de kaart) graag met vermelding van de postkode.
Reklamering met vermelding van de laatste betaaldatum, als aangegeven in uw giro-administratie.
Verlenging van het abonnement door tijdige betaling van de volgende jaargang.
Nieuwe abonnementen gaan in met het eerste nummer van de jaargang, tenzij anders aangegeven bij bestelling.
Redaksie-adres: postbus 35061, 3005 DB Rotterdam.
Administratie-adres: postbus 93, 2501 CB 's-Gravenhage.

Redaksiekollektief: Machteld Bakker, Anton Constandse, Wim van Dooren, Thom Holterman, Rudolf de Jong, Wim de Lobel, Simon Radius, Hans Ramaer.
Omslagontwerp: Wrik/Utrecht.
Verder werkten mee: Francis en Oene Zwittink.

KOOPERATIES EN SAMENLEVING

Thom Holterman

In anarchistiese kring is het koöperatie-wezen niet onbekend. Onder hedendaagse (jonge) anarchisten is daarvoor weer een groeiende belangstelling te signaleren, waar er sprake is van opzetten van allerhande winkels, kafés, produktiebedrijfjes, e.d.. Ook buiten die kring is van een hernieuwde aandacht voor de koöperatie sprake. Onlangs is nog een bijzondere leerstoel aan de Landbouwhogeschool te Wageningen ingesteld, voor het verzorgen van het vak 'geschiede-

nis, theorie en praktijk van de koöperatie'.

Het woord koöperatie mag gerekend worden mede te behoren tot de sociaal-politieke woordengroep, waartoe ook participatie, associatie en kommune behoren. De indruk wordt wel eens gewekt, dat onder het gebruik van die woorden maatschappelijke problemen definitief en op fundamentele wijze opgelost kunnen worden. Wat vanzelfsprekend niet zo is. Is de koöperatie of associatie op zichzelf reeds revolutionair? Neen, lieten de anarchistiese Alarmisten in 1927 al weten. Daarvoor had ook Bakoenin al gewezen op het gevaar (in 1871), dat produktiekoöperaties een nieuwe klasse arbeiders en uitbuiters zou kunnen voortbrengen. De nieuwe uitbuiters zouden dan de gezamenlijke mede-eigenaren zijn van de koöperaties, die personeelsleden aantrokken (zie o.m. diens Lettre aux rédacteurs du Proletario Italiano; opgenomen in *Archives Bakounine*; Bd. 1, deel 2, Leiden 1963).

De waarde van konsumptie- en produktiekoöperaties onder het kapitalistiese regiem is voor mij overigens indiskutabel. Ze verdwijnt mogelijk als dit regiem overwonnen is, want dan is die beweging zonder objekt waar het zich tegen afzet. De konsumptiekoöperatie wordt bijvoorbeeld mede opgezet om de prijs van konsumptiegoederen in een bepaald gebied te beïnvloeden. De produktiekoöperatie kan zich alleen behoorlijk staande houden als ze winst (in welke vorm dan ook) oplevert. Konsumptie- en produktiekoöperaties vooronderstellen in die zin het bestaan van een markt, en dat is nu juist waar iets anders voor in de plaats moet worden gesteld.

Wanneer deze kritiek is te leveren, wat is het dan dat in socialistiese annex anarchistiese kring telkens opnieuw de koöperatie zijn aansprekende klank bezorgt? Ik meen dat dit te maken heeft met de kultuur-historiese waarden, die er in worden voortgedragen. Impliciet aan koöperatie is bijvoorbeeld het nevenschikkende struktuurelement, de idee dat de deelnemende leden aan elkaar gelijkwaardig zijn (in tegenstelling tot het hiërarchiese denken in het 'normale' bedrijfsleven). De verhoudingen rusten op diskussie en afspraken, niet op bevelen en opdrachten.

Sinds de aktiviteiten van de Engelsman Robert Owen is de koöperatie-beweging onlosmakelijk verbonden met de geschiedenis van het socialisme. Het was Owen (1771 - 1853) die aandrong op het stichten van verbruikerskoöperaties. Toen deze zag dat zulke koöperaties bij de (arbeidende) bevolking aansloegen, zette Owen zich tevens in om de vakverenigingen van de grond te krijgen. In zijn ogen moesten die verenigingen niet zo zeer strijdorganen zijn, maar produktieassociaties.

De koppeling van konsumptie- en produktieassociaties zouden dan de basis kunnen vormen van de nieuwe maatschappij. Het opzetten van zulke associaties kon reeds een aanvang nemen vóórdat het bestaande maatschappelijk bestel fundamenteel omgevormd was. En waar de koppeling van konsumptie- en produktieassociaties een sukses werd, konden er 'kolonies', nieuwe gemeenten gesticht worden door groepen mensen, die een patroon van gezamenlijke produktie en konsumptie vormden. Ook bijv. bij de Duitse anarchist Landauer vormden de 'kolonies' (Siedlungen noemt hij ze), de gemeenten, de kern van zijn socialisme.

Andere bekende propagandisten van de koöperatiegedachte van rond 1850 waren de Fransen Ch. Fourier en P.J. Proudhon. De laatste o.m. met zijn 'ruilbeurs'. In het anarchosyndikalisme hebben zijn denkbeelden zich met ideeën over bedrijfsraden en arbeiderszelfbestuur doorgezet.

Sociaal-liberalen rond 1860 propa-

geerden eveneens de koöperatie-gedachte. Zij stoelden daarbij op een leer van de staatsonthouding, die anarchisten zal aanspreken. De staat moet niet de problemen oplossen, maar de mensen zelf. Sociaal-liberalen hielden zich daarbij vooral bezig met de arbeider als konsument, en trachtten dus aan te zetten tot het opzetten van konsumptie-koöperaties. Ook een anarchist als Kropotkin heeft een nadruk op de konsumptieve kant van het menselijk bestaan. Hem ging het daarbij om aanwijzingen ten behoeve van het slagen van de sociale revolutie. Hij meende namelijk dat het sukses daarvan in sterke mate afhing van het noodzakelijk doorvoeren van een rechtvaardige en onmiddellijke herverdeling van goederen. Deze zou zo moeten geschieden dat goederen vrij ('gratis') voor iedereen ter beschikking zouden staan. Daarmee zouden de afhankelijkheidsrelaties tussen producenten en konsumenten verbroken zijn (de kategorie 'loonafhankelijken' zou daarmee zijn opgeheven). In die maatschappelijke situatie kan dan iedereen 'echt' vrij zijn. Vanzelfsprekend is er een samenhang tussen die zaken, want hoe zou je vrij kunnen konsumeren als er in het geheel niet werd geproduceerd? Dat Kropotkin over die zaken niet heeft gezwegen, vermeld ik hier volledigheidshalve, maar werk ik niet nader uit. In ieder geval is het geenszins verwonderlijk dat socialisten van allerlei huize, en dus ook de anarcho-syndikalisten, veel aandacht besteedden aan de arbeider als producent. Hen ging het vooral om het opzetten van produktie-*koöperaties* (als het om *een groot aantal mensen* ging) en produktie-*associaties* (als het om een *gering aantal mensen* ging). De arbeiders zouden op die wijze zelf een eind kunnen maken aan de uitbuiting van hen als kommunisten en/of als producenten. Het probleem (of dilemma) was nu: werden zij door die koöperatieve en/of associatieve aktiviteit niet zelf 'kapitalisten'?

In deze afweging vonden sommige anarchisten een reden de koöperatieve beweging af te wijzen. Zij koncentreerden zich liever op het ontwikkelen van strijdorganisaties van arbeiders (vakorganisaties; aanzetten tot de 'algemene staking').

Het koöperatie-wezen legt niet alleen een ideologiese komplikatie bloot. Er speelt nog iets heel anders. Het verleden heeft getoond dat door wanbeheer of zelfs frauduleus handelen van iemand de koöperatie, de deelgenoten en andere belanghebbenden nadeel berokkend kon worden. De kas bleek leeg; de eigendommen van de koöperatie waren verdwenen of werden achtergehouden; bij opheffing van de koöperatie vielen de eigendommen toe aan een enkel iemand; het faillissement van de koöperatie bleek in werkelijkheid de financiële ondergang van een individu in te houden. In naam leek het dat er sprake was van een koöperatie. Deze bleek vaak niet opgezet naar geldende wettelijke regels, waarvan het gebruik om fundamentalistiese redenen werd afgewezen. Dit betekende dat de beschermfunktie van recht geheel werd ontbeerd.

Tegen de achtergrond van de ideologiese komplikaties en onverkwikkelijke affaires wil ik nu enkele opmerkingen maken over samenwerkingsvormen.

RECHTSVERKEER

Een anarchistiese kritiek is geweest dat 'het recht' (in veel gevallen werd en wordt bedoeld geschreven recht en in het bijzonder het wetboek van strafrecht) niet was toegesneden op socialisties handelen. In een bepaald opzicht is dat zo. Hoe zou een maatschappij, die stoelt op een kapitalistiese ekonomie zulke wetten ook kunnen opleveren? De koöperaties die in een dusdanig bepaalde maatschappij worden opgezet zullen in een 'spiegelreflex' elementen van de grondslagen van die maatschappij in zich dragen.

De inkoopkoöperatie wordt opgezet om prijsvoordeel te behalen. Maar werkt het behaalde voordeel niet als een nadeel uit voor degenen van wie werd gekocht? Ongetwijfeld zal men in eigen beheer' met minder tegenzin produceren, maar wordt er ook naar buiten toe minder 'kapitalisties' geproduceerd? Dat hiermee samenhangende problemen niet door bestaand geschreven organisatierecht kunnen worden opgelost is een feit.

Dit mag evenwel niet leiden tot de uitspraak dat daarom 'het recht' niet deugt, of moet worden afgeschaft. Ten eerste houdt het recht niemand tegen om intern zaken beter, aardiger, ideologies passender te regelen, dan dat wat in enige wet wordt gevonden. De Wet op de ondernemingsraden (OR) is bijvoorbeeld te zien als een minimum--regeling. De Wet OR verbiedt niemand verdergaande intern-bedrijfsorganisatoriese voorwaarden te scheppen, gelijk o.m. Endenburg in zijn Rotterdamse bedrijf d.m.v. sociokratie tracht te doen. Veel geschreven rechtsregels dienen als beschermregels (waarnaar ik hiervoor verwees met 'beschermfunktie') te worden beschouwd. Ook die van de koöperatie, zoals deze in het nieuw burgerlijk wetboek zijn neergelegd. Bescherming met behulp van recht acht ik een belangrijke faktor in het maatschappelijk verkeer.

Laat nu echter niemand menen dat ik denk, dat daarmee tevens onderliggende problemen als ekonomiese uitbuiting van mensen, slechte huisvesting, onvoldoende scholing te verhelpen zijn. Daarvoor is natuurlijk een fundamentele herorganisatie van de maatschappij en in konsekwentie van het produktieproces nodig. Zo dit laatste plaatsvindt, is echter niet op voorhand te beweren dat een dergelijke maatschappelijke situatie het zonder recht zal kunnen stellen, en de beschermfunktie van recht kan ontberen.

Sommige anarchisten zullen, los van voorgaande overwegingen, er op wijzen dat voor de oprichting van een koöperatie de bemoeienis van een notaris nodig is. En als anarchisten willen zij zich noch op de wet beroepen, noch in handen vallen van een notaris. Wel, niemand verplicht zulke anarchisten hun oren te laten hangen naar die wetsbepalingen. Zij kunnen zich best zonder wet en notaris verenigen om gezamenlijk enig doel na te streven. Toch zullen daardoor verhoudingen en relaties ontstaan, veranderen en/of bestendigd worden, die relevant zijn voor het rechtsverkeer.

Veelal zullen zij, om althans enige zekerheid naar elkaar toe te scheppen, een kontrakt opstellen, dat zij statuut of reglement noemen. Daarin zal te lezen zijn, dat de koöperatie strekt tot het nastreven van zekere belangen. Zij zullen uitspreken dat de individuele leden van de (koöperatieve) vereniging niet aansprakelijk kunnen zijn jegens derden (wat alleen op politiek-ideologies vlak relevant is); het kollektief eist de verantwoordelijkheid op. Gezamenlijk zullen de leden voor het bereiken van het doel geld in de kas storten of kasgeld aanwenden. Aldoende dragen de leden van de (koöperatieve) vereniging op deze of gene wijze bij tot voldoening van de verbintenissen, die de vereniging (koöperatie, associatie, kollektief, federatie) aanging. Er blijft tenminste één juridies probleem liggen, dat van de kollektieve verantwoordelijkheid. De persoon die handelt namens een (koöperatieve) vereniging die geen rechtspersoon is, blijft - met zijn gehele vermogen - aansprakelijk voor die handeling.

RECHTSPERSOON

Het voorgaande betreft een beschrijving van handelingen, die voor wat het rechtsverkeer betreft alledaags zijn. Elementen uit die beschrijving maken deel uit van wat het Burgerlijk Wetboek een koöperatie noemt: een vereniging, die zich ten doel stelt in be-

paalde stoffelijke behoeften van haar leden te voorzien door met hen overeenkomsten te sluiten in het bedrijf dat zij te dien einde ten behoeve van haar leden uitoefent of doet uitoefenen. De oprichting dient bij notariële akte te geschieden; de leden zij bij ontbinding tegenover de vereffenaars voor het tekort aansprakelijk. De wetgever heeft met andere woorden gewild, dat een aantal mensen niet de dupe zou worden van het handelen van andere mensen. De maatstaf voor ieders aansprakelijkheid is: voor allen gelijke delen. Goed, de wet geeft de mogelijkheid om bij statuten daarvan af te wijken tot aan uitsluiting van aansprakelijkheid toe. Anarchisten, die dat niet eerlijk zouden vinden voor wat hún koöperatieve aktiviteiten betreft, nemen een dergelijke niet op in hun statuten. Voldoet men aan de minimum voorwaarden ten aanzien van de oprichting voor een koöperatie gesteld, dan is een zogenaamde rechtspersoon in het leven geroepen. De verenigde personen vormen dan een zodanige gemeenschap, dat er een zelfstandig rechtssubjekt is gevormd.

De rechtspersoon is een juridiese fiktie, in zoverre het niet om een persoon van vlees en bloed gaat, maar deze wel (als 'rechtssubjekt') drager van rechten en plichten kan zijn. Deze fiktie is mede als juridiese konstruktie in het leven geroepen, om de scheiding mogelijk te maken tussen gemeenschapsvermogen (dat van de 'vereniging' in welke rechtspersoonlijke vorm ook) en het vermogen van de leden. Dit werd als juridiese voorziening noodzakelijk geacht om aan risikospreiding te kunnen doen, zodat de privé-vermogens veilig gesteld konden worden.

Om ideologiese redenen kunnen mensen menen, dat zij geen gebruik mogen maken van een 'rechtspersoon' (stichting, koöperatie, naamloze vennootschap). Het afwijzende oordeel dient naar mijn mening in zulke gevallen niet af te hangen van het antwoord op de vraag of eigen privé-vermogen veilig is te stellen, maar of men door zijn handelen niet het vermogen van de vereniging en/of dat van anderen schade toebrengt. Deze overweging staat dan los van de fundamentele bezwaren, die tegen een kapitalistiese maatschappij kunnen worden aangevoerd, inklusief het mogelijke bestaan van privé-vermogens.

MAATSCHAP

Indien men om ideologiese redenen geen gebruik van een rechtspersoon wil maken, dan is een ander stel samenwerkingsvormen voorhanden. De verhouding tussen mensen wordt daarbij enkel in zijn betrekking tussen de samenwerkende personen onderling beschouwd. Het gaat daarbij om relaties waarbij de verplichtingen van de verbonden personen tegenover elkaar worden vastgelegd (door die personen zelf). Deze personen gaan een societasverhouding aan. Het betreft hier een samenwerkingsvorm waarin een oude beheersvorm voortleeft, en waarbij toentertijd de gemeenschap van het familievermogen werd voortgezet na de dood van het hoofd van de familie. Het gaat m.a.w. om een broederschapsverhouding.

De societas-verhouding kon nadien ook tussen niet-broers worden aangegaan, maar de kontraktanten behoorden zich echter t.a.v. elkaar wel als broers te gedragen. Naar modern Nederlands geschreven recht handelt het hier om een maatschapsverhouding. Deze heeft geen rechtswerking tegenover derden. Er is dus geen rechtspersoon ontstaan.

Een societas-verhouding kan gepaard gaan met mede-eigendom (communio) zowel voor één zaak als voor het hele vermogen. De maten zijn deelgenoot in communio. Zij handelen gezamenlijk in relatie tot een zeker doel. Het Franse recht spreekt ook over 'association en participation', d.w.z. handelingen

verrichten voor gezamenlijke rekening. De rechtsfiguren, die we inmiddels besproken hebben zijn van romeinsrechtelijke herkomst. Menigeen zal bij Kropotkin zijn tegengekomen dat hij het 'romeinse recht' verwerpt. Maar verwerpt hij ook relaties, waarbij men zich jegens elkaar als broers dient te gedragen? Integendeel. Kort en goed: anarchisten zullen nauwkeuriger dan voorheen aan hebben te geven wàt zij aan recht verwerpelijk vinden, als zij het verwerpen.

Een ander voorbeeld helpt misschien nader verduidelijken wat ik bedoel te zeggen. Anarchisten verwerpen vertegenwoordigingsverhoudingen, waarbij de relatie vertegenwoordiger/vertegenwoordigden is gekoppeld, waarvan in de 'parlementaire demokratie' sprake is ('blank mandaat'). Zij staan bij vertegenwoordiging de ('gebonden') mandaatsverhouding voor. In romeinsrechtelijke zin is mandaat een vertrouwensverhouding tussen twee vrienden. Amicitia, vriendschap, vormt de basis van het mandaat. Mandaat verwijst dus naar vriendschapsverhoudingen; en dàt is weer bepalend voor de rechtsgevolgen.

In het huidige burgerlijk wetboek is een aantal zaken, die hierboven werden besproken, terug te vinden. De koöperatie, maar ook de vereniging, NV, BV en stichting zijn in Boek II van het burgerlijk wetboek te vinden. In Boek IV, dat handelt over 'verbintenissen', treffen we de maatschap aan, evenals de mandaatsverhouding, dit laatste onder de naam 'lastgeving'. Deze privaatrechtelijke mandaatsverhouding (lastgeving) verschilt van de staatsrechtelijke mandaatsverhouding ('parlementaire demokratie'), waar de eerste de relatie tussen vertegenwoordiger/vertegenwoordigde laat voortbestaan, de tweede de relatie loskoppelt. Verwerping van al die regels, omdat ze tot het geschreven recht behoren en van bovenaf gegeven zijn, kan principieel anarchisties lijken. Wanneer geen onderscheid naar inhoud wordt gemaakt, en wanneer daarbij tevens voormelde kultuur-historiese waarden worden overboord gezet, is er eerder sprake van vulgair-anarchisme. Ik zou dan ook de zaak willen omdraaien. Erkennen we de kultuur-historiese (vriend- en broederschaps)waarden, door de daarin liggende zedelijkheidsnormen aan ons handelen ten grondslag te leggen, dàn kreëren we daarmee een rechtsverkeer, dat van anarchie de hoogste vorm van orde maakt. Maar dat heeft een Proudhon al betoogd!

LITERATUUR

Alarmisten; samengesteld door A.L. Constandse; Amsterdam 1975;

J. ter Heide, Kort begrip van romeins recht; Amsterdam 1967;

P.H. Smits, Handeling voor gemeene rekening; Den Haag 1924

F. Becker, J. Frieswijk, Bedrijven in eigen beheer; Nijmegen 1976;

W.L.P.A. Molengraaff, Leidraad bij de beoefening van het Nederlandsche handelsrecht; deel I; Haarlem 1940;

P. Scholten, Handleiding tot de beoefening van het Nederlandsch burgerlijk recht; Vertegenwoordiging en rechtspersoon; Zwolle 1940.

DE KOLLEKTIVISATIE TIJDENS DE SPAANSE BURGEROORLOG

Rudolf de Jong

Het is een rare - en nare - gewoonte geworden om, als het om grote maatschappelijke of politieke bewegingen gaat, te praten over 'experiment' en 'model. Het Cubaanse experiment, het Chinese model enz. Ik moet dan altijd denken aan een Hollander die enkele uren voor de staatsgreep van Pinochet uit Chili was vertrokken en die ik een paar dagen daarna sprak. "Iedereen hier, ja juist de mensen van links, bazelen voortdurend over het 'Chileense experiment' het 'experiment Allende'. Ik kan daar razend om worden. Voor de mensen in Chili bestond geen experiment, het was bittere ernst. Het ging om hun bestaan, hun wereld, hun leven. Dat wordt nu vertrapt."

Er zit iets vrijblijvends in het woord experiment, het is meer iets waar men naar kijkt dan waarin men deelneemt. Nu worden de termen experimenten en experimenteren ook in het anarchisme veel gebruikt, men moet nieuwe vormen kunnen uitproberen. Voor anarchistiese produktieassociaties, en kommunes wordt het woord 'experimenten' gebruikt, terwijl er toch voor de deelnemers er aan allerminst sprake is van vrijblijvendheid en toekijken, integendeel! Maar wel kan men in deze gevallen zeggen dat het enigszins naast de samenleving staat waarin men nog - grotendeels - leeft en waarin men, als het experiment mislukt, terug kan. Ook voor een vrijplaats als bijvoorbeeld Christiania in Kopenhagen geldt dat men er elk moment kan weggaan.

De kollektivisaties in de Spaanse Burgeroorlog (1936 - 1939) waren in dit opzicht evenmin als Chili onder Allende, 'experimenten'. Het was bittere ernst. De kollektivisaties waren de belangrijkste uitdrukkingsvorm van een sociale revolutie die de *gehele* samenleving veranderde.

In Spanje heeft in 1936 voor het eerst - en tot op heden voor het laatst - het anarchisme op grote schaal 'een kans' gekregen. Dat wil zeggen: er vond een sociale revolutie plaats, die zeer sterk door anarchistiese - en anarcho-syndikalistiese - ideeën beinvloed en gedragen werd, terwijl er een zeer grote libertaire beweging was met een lange en zeer strijdbare traditie en met een traditie van kulturele vorming; de revolutie vond op allerlei terreinen van het leven plaats en zowel in het grote en - voor Spaanse begrippen - moderne industriële en ekonomiese centrum Barcelona, als in achtergebleven plattelandsgebieden (Aragón, Castilië, Andalusië) en in ekonomies gezien hier tussenin liggende gebieden (bijv. de Levante - waar Valencia het centrum van is).

Gaston Leval, libertair en kenner van Spanje, die één van de belangrijkste boeken over de kollektivisatie heeft geschreven, zegt over de revolutie: "Een sociale revolutie die onvergelijkelijk veel diepgaander was dan alle revoluties die haar voorafgingen (...) een revolutie die de doeleinden bereikt heeft die in theorie verheerlijkt werden door Marx en Engels in hun meest vergaande visies op de toekomst, door Phoudhon en Bakoenin, zowel als door het anarchistiese socialisme van de school van Kropotkin".

Jacques Giele, die met evenveel sympathie, maar met meer kritiese distantie over de kollektivisatie schreef, spreekt over "Een revolutie waarbij de macht in de handen van het volk lag,

waarbij geen diktatuur van enige groep of partij bestond, waarbij geen uitgeslapen partijbonzen en politici aan de touwtjes trokken, maar waar de arbeiders hun eigen weg trachtten te gaan". Burnett Bolloten, die het best gedokumenteerde boek over de burgeroorlog schreef, spreekt over een revolutie die in sommige opzichten verder ging dan de bolsjewistiese revolutie in zijn beginstadium.

Het vergaande karakter van de revolutie ligt voor alles in het sociaal-ekonomiese vlak: de overname van de produktiemiddelen door de mensen, de arbeiders die er mee werken en het opbouwen zonder staat, of ander instrument van bovenaf, zonder dwang, van een socialistiese maatschappij van vrije mensen. Een arbeiderszelfbestuur op ongekend grote schaal, van onderop tot stand gekomen.

"Een zeer grote libertaire beweging". Men kan nog beter spreken van een libertaire wereld. Hierin zijn een aantal organisaties aan te wijzen, een "Kultuur" en een mentaliteit.

De Confederación Nacional del Trabajo (CNT) was de grootste en belangrijkste organisatie, een anarcho-syndikalistiese vakbeweging. Hiernaast bestonden de FAI, de Federación Anarquista Iberica, de jeugdbeweging FIJL en - opgericht tijdens de burgeroorlog - de vrouwenbeweging Mujeres Libres. Het aantal leden van de CNT wordt geschat op één tot anderhalf miljoen bij het uitbreken van de burgeroorlog; de leden van de andere organisaties waren doorgaans ook aangesloten bij de CNT. Deze had een dubbele organisatiestruktuur. Men was lid van de plaatselijke vakgroep, de plaatselijke vakgroepen vormden lokale federaties, deze weer regionale, enz. Daarnaast waren de vakgroepen verenigd in industriesyndikaten (textiel, metaal, e.d.) ook weer van lokaal naar internationaal. Er bestonden interne spanningen en tegenstellingen, over taktiek en strategie enz. Vaak worden die voorgesteld als een tegenstelling tussen FAI en CNT. Dat is niet juist; veel strijdpunten leefden zowel binnen de CNT als binnen de FAI, die uit vele zelfstandige groepen bestond. Naast de organisatie - en gedeeltelijk door de organisaties uitgegeven - bestonden er een groot aantal dag-, week- en maandbladen, brochurereeksen en andere publikaties; libertaire vormingscentra; verenigingscentra die sociale kontaktcentra waren, enz.

Tenslotte de libertaire mentaliteit. De militanten waren zeer strijdbaar, het anarchisme was een levenshouding en een levenswijze. Zelf handelen, zelf doen waren geen woorden, maar praktijk. De meeste militanten waren jong en vol hoop. In 1931 was de koning verjaagd, het kapitalisme zou hem weldra volgen. Deze hele libertaire wereld had een uitstraling over de samenleving die het aantal aktieve militanten verre te boven ging.

Wat gebeurde er nu precies in Spanje op die gedenkwaardige 19e juli 1936 toen de burgeroorlog uitbrak? Het leger was in opstand gekomen - op de 17e al in Marokko - en wilde de parlementaire republiek vernietigen en vervangen door een militair-fascistiese diktatuur, de arbeidersbewegingen vernietigen, de arbeiders alle rechten ontnemen en door een preventieve repressie alle verzet bij voorbaat vernietigen. Overal waar de rebellen succes hadden begon hun regiem met een bloedbad onder de arme mensen en onder allen die de kant van de armen hadden gekozen. Een bloedbad dat zich tenslotte over heel Spanje zou uitbreiden en waarvan de gevolgen nog steeds aanwezig zijn. Tegenover de rebellen stond de regering van de republiek, een burgerlijke regering, ook al steunde zij op een zogenaamd "volksfront", dat in februari 1936 de verkiezingen had gewonnen. Deze regering zat machteloos toe te kijken toen het ene garnizoen na het andere zich aansloot bij de rebellen (en trad tenslotte

maar af), totdat in de vroege ochtend van de 10e juli de rebellerende militairen die vanuit de talrijke kazernes in Barcelona naar het regeringscentrum optrokken, tot hun verbazing tegen werden gehouden door arbeiders, gewapende arbeiders en ongewapende arbeiders. De massa was de straat opgegaan om het fascisme tegen te houden. Zo wordt het meestal ook gezegd in de niet-anarchistiese, maar wel zogenaamd linkse literatuur. Het klinkt ook zo gemakkelijk, "de massa", die "de straat" opgaat.

In feite was het niet zo vaag, maar gebeurden er heel konkrete dingen. De georganiseerde anarcho-syndikalistiese arbeiders wisten dat er "iets" kon gebeuren en hadden zich al van te voren verzameld in hun syndikaats (vakbonds)-gebouwen en zich zo goed en zo kwaad als het ging, illegaal van wapens voorzien. Vanuit elk syndikaatsgebouw werd de dichtstbijzijnde kazerne in het oog gehouden. De arbeiders gingen niet de straat op, zij waren er georganiseerd aanwezig toen de militairen kun kazernes verlieten en hielden deze tegen achter geimproviseerde barrikades. Zo slaagden de arbeiders erin eerst te voorkomen dat de verschillende militaire kolonnes zich konden verenigen, vervolgens de militairen terug te drijven en tenslotte de kazernes één voor één te veroveren.

En toen na drie dagen de fascisten verslagen waren was Barcelona in handen van de anarcho-syndikalisten en was de sociale revolutie al begonnen. De fabrieken en werkplaatsen werden "overgenomen" door de arbeiders die er werkten en later op het platteland het land door degenen die het bewerkten.

"In Spanje beantwoorden de arbeiders de fascistiese opstand met de sociale revolutie". Zó stond het in de kop van het eerste nummer van het Nederlandse orgaan van de anarcho-syndikalisten, dat na die 19e juli verscheen. Maar merkwaardig genoeg zoekt men zo'n uitspraak vergeefs in de Spaanse anarchistiese bladen. Daarin is "weg met het fascisme" de leus! En hier zitten we dan met een van de grootste paradoxen rond de Spaanse revolutie. Van meet af aan hebben de *organisaties* van de libertaire beweging de strijd tegen het fascisme en niet de sociale revolutie benadrukt en, wat ernstige gevolgen had, de strijd tegen het fascisme werd losgekoppeld van de sociale revolutie. Enerzijds is dat heel merkwaardig. Overal ter wereld en ook in Spanje hadden de anarcho-syndikalisten steeds betoogd dat fascisme en oorlog alleen door een sociale revolutie waren tegen te houden en niet door aanvaarding van de burgerlijke demokratie met de "nationale verdediging". Anderzijds is het (enigszins) begrijpbaar.

De anarcho-syndikalisten waren niet de enigen die tegen de opstandige generaals waren opgetrokken. Zelfs in Barcelona hadden bepaalde politie- en ordetroepen met de arbeiders meegevochten. En wat het belangrijkste was: in grote delen van Spanje was de rechtse opstand geslaagd, er was een burgeroorlog begonnen. On die te winnen sloten de CNT en de FAI een bondgenootschap met de andere anti-fascistiese krachten.

De revolutie was echter een volksrevolutie en volgde zijn eigen dynamiek, los van politieke bondgenootschappen, en breidde zich in de maanden na de 19e juli uit over heel Catalonië, over Aragón (dat vanuit Catalonië bevrijd werd) en over grote delen van Spanje, voorzover het niet in handen van Franco was gevallen.

VOLKSREVOLUTIE

De revolutie van *het volk zelf* is nog altijd niet echt goed in kaart gebracht en in de geschiedenis van het socialisme doorgedrongen. Integendeel. De revolutie is van meet af aan verdoezeld, genegeerd, verzwegen en ... belasterd. De burgerlijke, de kommunistiese en de sociaal-demokratiese visies op de

revolutie en de kollektivisaties zijn ronduit beschamend, zowel vanuit een oogpunt van geschiedschrijving als van elementair fatsoen tegenover de Spaanse arbeiders, die de spits afbeten in de strijd tegen het fascisme. (Naom Chomsky heeft in zijn essay "Objectivity and Liberal Scholarship" opgenomen in de bundel "American Power and the New Mandarins", dit burgerlijk-kommunisties verminken van de geschiedenis aan de kaak gesteld.)

In de anarchistiese literatuur is de Spaanse revolutie vaak sterk gemythologiseerd, hoewel de belangrijkste en meest gefundeerde kritiese beschouwingen ook door anarchisten geschreven zijn.

Een groot probleem bij het in kaart brengen ligt in het anarchisties karakter van de revolutie zelf; de revolutie voltrok zich niet volgens voorschriften was overal enigszins anders en ontwikkelde zich niet gelijkvormig. Met generalisaties moet men dus uiterst voorzichtig zijn. Een nog groter probleem is het verloren gaan van de basisgegevens en -dokumenten. Veel studies over de kollektivisaties - de door de arbeiders beheerde bedrijven en zichzelf besturende dorpen en agrariese eenheden - blijken te berusten op een betrekkelijk beperkt aantal informaties. In de anarchistiese pers tijdens de burgeroorlog vindt men minder dan men verwacht mocht hebben, vooral nauwkeurige gegevens ontbreken. De archieven van de gekollektiviseerde bedrijven zelf zijn grotensdeels verloren gegaan.

De bannelingenorganisaties hebben wat materiaal verzameld maar er geen krities gebruik van gemaakt. Enkele kleine publikaties over kollektivisaties bevestigen de sukses-mythe, maar geven weinig konkrete informaties. Wat je juist zo graag zou willen weten - hoe was nu het konkrete verloop van de kollektivisaties, van maand tot maand in een representatief aantal dorpen en fabrieken - dat is haast niet meer te achterhalen. We moeten het doorgaans doen met ten dele vrij globale, ten dele vrij incidentele, informatie en vaak journalistieke, maar wel heel interessante, reportages. (Ook in "De Syndicalist", het orgaan van de Nederlandse anarcho-syndikalisten verscheen een uitvoerig verslag van een studiereis langs gekollektiviseerde bedrijven).

Er is een derde groot probleem bij het in kaart brengen van de revolutie: de kontra-revolutie. De arbeidersrevolutie werd van meet af aan bedreigd door alle krachten die bondgenoten waren in de strijd tegen Franco en tegelijkertijd van de revolutie. Deze vijanden (de oude bourgeoisie en de nieuwe, namelijk de stalinisten) hebben niets nagelaten om de revolutie kapot te maken; met bruut geweld en terreur en door te proberen de revolutie van boven af onder kontrole te krijgen met allerlei overheidsmaatregelen, nationalisaties e.d. Dit maakte het moeilijk om te beoordelen in hoeverre de arbeiders erin slaagden vanuit de zichzelf besturende bedrijven, van onderop, tot een koördinatie, tot een op elkaar afstemmen van de produktie te komen.

Ondanks deze problemen beschikken we toch over een aantal belangrijke studies van de kollektivisatie. Een ereplaats komt toe aan Gaston Leval, een Frans anarchist, die als dienstweigeraar in de eerste wereldoorlog naar Spanje uitweek en het land, de beweging en de economie grondig leerde kennen. Tijdens de burgeroorlog reisde hij een groot aantal dorpen en steden af en trachtte allerlei gegevens te verzamelen. De weerslag is o.a. te vinden in zijn met grote liefde geschreven boek "L 'Espagne Libertaire", dat in verschillende talen en in verschillende bewerkingen verscheen. Het geeft een algemeen overzicht, maar ook veel konkrete beschrijvingen en gegevens; een soort wetenschappelijke reportage. Naast G. Leval is de Duitse anarcho-syndikalist Augustin Souchy bekend

als publicist over de kollektivisaties. Hij was tijdens de burgeroorlog is Spanje en werkte bij de Spaanse organisaties, o.a. voor de propaganda. Dit laatste is in zijn geschriften (o.a. "Nacht über Spanien") af en toe wel merkbaar.
J. Peirats geeft een schat van gegevens in zijn boek "La CNT en la Révolución Española" (er bestaat een beknopte Engelse versie), dat de hele rol van de libertaire beweging in de burgeroorlog bespreekt. Het boek van de eerder genoemde B. Bollotin, "The Spanish Revolution", heeft als hoofdthema de politiek van de kommunistiese partij en de pogingen van de stalinisten om de revolutie te vernietigen en het volk alle veroverde rechten zoveel mogelijk te ontnemen.
Frank Mintz - de Spaanse versie van zijn boek, "La Autogestión en la Espana revolucionaria", dat ook in het Frans verscheen, is het meest uitgebreid - heeft getracht de kollektivisaties zoveel mogelijk te systematiseren en te rebriceren. Hij heeft ontzaglijk veel gegevens bijeen gezocht en gezet om zodoende gesystematiseerde overzichten van de kollektivisaties en aspekten ervan te verkrijgen. Men kan echter wel vraagtekens zetten bij de gelijkwaardigheid van veel van zijn gegevens, die hij uit zeer uiteenlopende bronnen heeft moeten halen.
De meeste Engels- en Duitstalige literatuur die door de anarchistische beweging in de afgelopen jaren gepubliceerd is, is grotendeels gebaseerd op de hier genoemde boeken. (O.a. Sam Dolgoff, "The anarchist collectives").
Speciale vermelding verdient de Nederlandse studie van Jacques J. Giele. "Arbeiderszelfbestuur in Spanje", gepubliceerd in 1975. De ondertitel - "Een verslag van de kollektivisatie in de Catalaanse ekonomie tijdens de Spaanse Burgeroorlog 1936-'39) - geeft de inhoud goed weer. Giele heeft zich gebaseerd op de bestaande literatuur en de Spaanse periodieken uit de tijd van de burgeroorlog. Hij beschikt daardoor over veel minder konkrete feiten dan Mintz, maar verliest zich ook niet zo in cijfers en schema's en blijft overzichtelijker.

PRAKTIJK

Gaston Leval geeft de volgende cijfers over de omvang van de kollektivisaties. In Aragón 400 agrariese kollektieven, in de Levant 900, in Castilië 40, in Extremadura 30, in Andalusië een onbekend aantal. In Catalonië werd de gehele industrie en het transportwezen gekollektiviseerd, in de Levant 70 o/o en in Castilië een gedeelte van de industrie. Frank Mintz komt tot de - voorlopige - conclusie dat er 1400 agrariese kollektieven waren (minder dus dan Leval aanneemt) en enige honderden industriële. Hij schat dat er een twee miljoen mensen bij betrokken waren, op een beroepsbevolking van vijf miljoen en een totale bevolking van cirka twaalf miljoen in republikeins Spanje.
De revolutie omvatte echter veel meer dan de kollektivisaties. Op het platteland van Catalonië bijvoorbeeld, waar Leval maar 40 kollektieven telde, had de revolutie een geheel andere vorm. Het land werd door individuele pachters bewerkt, die nu echter het grootgrondbezit afschaften en het land verdeelden. De revolutie betekende ook een vernietiging van de macht van de kerk en de klerus (vaak ook vernietiging van kerken en soms het doden van geestelijken), onderwijsvernieuwingen, ingrijpende veranderingen in de rechtsspraak, de gezondheidszorg, enz. In de eerste maanden van de revolutie was de politieke macht overgegaan in handen van komités waarin de CNT een hoofdrol speelde.
De revolutie overschreed verre de grenzen van de anarcho-syndikalistiese organisatie en ook van de libertaire wereld. De basis van de socialistiese vakbeweging, de UGT, deed mee - zeker

waar de UGT een arbeidersbasis had - evenals republikeinen en partijlozen. Initiatieven kwamen ook van anderen dan anarcho-syndikalisten. De kollektivisaties breidden zich uit over gebieden waar de CNT nooit veel betekenis had gehad, zoals Castilië. Voor de burgeroorlog had de boerenbond van de CNT hier 7000 tot 8000 leden. Een behoorlijk deel van de regio viel Franco in 1936 in handen. Maar aan het eind van de burgeroorlog leefden er tenminste 22.000 gezinnen in kollektieve bedrijven in de dorpen.

Het arbeiderszelfbestuur van de bedrijven in de steden begon doorgaans met algemene vergaderingen van het personeel - de direktie was vaak met de fascisten. Men koos een komité; reglementen werden ontworpen en de arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden werden gewijzigd: grotere gelijkheid in lonen (soms éénheidsloon), betere ziekte- en andere sociale voorzieningen, verbeteringen op de werkplaats, weer aantrekken van werkloos geworden vakgenoten. Konkreet verschilde dat allemaal van bedrijf tot bedrijf, van dorp tot dorp, maar globaal kan men spreken van "humanisering van de arbeid" (een term van Frank Mintz). Bedrijfskomités (algemeen koördinerende, met afdelingskomités, enz) namen het management ter hand. Een algemene vergadering was het hoogste orgaan. Veel technici waren gebleven en aksepteerden de kollektivisaties. In de dorpen werden dorpsvergaderingen gehouden, nadat de fascisten verjaagd waren. Niet alle dorpelingen sloten zich bij de kollektivisaties aan en bleven hun eigen velden bewerken, grootgrondbezit was echter overal afgeschaft. Als leef- en produktieeenheid waren de kollektivisaties een nieuwe vorm van libertaire organisatie.

Op het platteland betekende de kollektivisatie veel meer dan arbeiderszelfbestuur. In veel dorpen - hoewel ook hier geen sprake was van uniformiteit - omvatten de kollektieven het gehele ekonomiese en maatschappelijke leven, produktie èn konsumptie, welzijn en kultuur. Komités van het kollektief namen de distributie van de levensmiddelen en van andere gebruiksgoederen ter hand, waarbij ook de niet bij de kollektieven aangesloten boeren betrokken werden. Soms werd het geld afgeschaft; soms werd het "neem en eet" (waarbij de mensen uit de magazijnen namen wat zij zelf meenden nodig te hebben) in praktijk gebracht en vaak ook werden de goederen verdeeld op grondslag van de behoeften, zoals die bijv. door de gezinssamenstelling was vast te stellen. In een aantal gevallen werd een puntensysteem ingevoerd, de verschillende konsumptiegoederen werden "geprijsd" met een aantal punten; iedereen mocht voor een bepaald totaal aantal punten goederen betrekken en kon zo, binnen zijn totaal, een eigen konsumptiepakket vaststellen. De infrastruktuur van de dorpen - hygiëne, gezondheidszorg, publieke werken, scholen - werd door de kollektieven verbeterd.

Het aantal deelnemers aan agrariese kollektieven liep zeer uiteen, van minder dan tien tot duizenden. Vanuit de kollektieven zijn initiatieven gekomen tot overkoepelende kontakten, koördinatie en verbindingen op regionaal nivo, waarbij rekening werd gehouden met arme kollektieven (op onvruchtbare grond bijvoorbeeld). Eén van de konklusies van Mintz is dat er - in veel sterkere mate dan bijvoorbeeld bij de kibboets-beweging in Israel - solidariteit bestond tussen de kollektieven.

Van één dorp in Aragón is een moderne studie gemaakt door twee Zwitsers, E. en R. Simoni, "Cretas. La collectivisation d'un village aragonais pendant la guerre civile espagnole 1936 - 1937". Deze universitaire studie is zowel geschiedschrijving als kulturele anthropologie. Eén van de schrijvers had in het dorp gewoond, waardoor men het vertrouwen van de mensen had en er verhalen en gegevens los-

kwamen. Het beeld dat wij van dit dorp en de kollektivisaties krijgen is veel genuanceerder, veel geschakeerder ook, met problemen, kritiek en spanningen, dan de meeste overige literatuur die op veel minder diepgaande observatie moest berusten. De schrijvers zeggen in hun konklusies o.a.: "Wij geloven dat de kollektivisatie in Cretas niet volledig spontaan en niet gedwongen is geweest." Een aantal deed toch min of meer mee tengevolge van de omstandigheden, anderen "en die vormen waarschijnlijk de meerderheid, hebben er met enthousiasme aan deelgenomen." Faktoren die gunstig waren voor het te doen slagen van de kollektivisaties waren een intens gemeenschapsleven in het dorp en een zekere onderlinge solidariteit, ervaringen van onderling hulpbetoon en gemeenschappelijk werken, het feit dat het dorp - zoals het hele platteland in Aragón - grotendeels nog "op zichzelf" leefde, met weinig geldverkeer en eenvoudige, niet erg uiteenlopende behoeften e.d.

"Maar de overgang van deze omstandigheden naar de radikale maatregelen die werden genomen door de kollektivisatie, betekende uiteraard een zeer belangrijke sprong. Er moesten mensen zijn die bereid waren aktief en met altruïsme aan de opbouw van een nieuwe samenleving te werken, hetgeen een lange periode van politieke vorming, maar ook de bevrijding van hun dagelijkse behoeften - eten en wonen - vereiste. "Ondanks krachten - ook vanuit de landelijke CNT - om de zaken van bovenaf te regelen, is de eindindruk van de schrijvers dat in Cretas en de andere dorpen de interne demokratie niet bedreigd was en dat de komités geen nieuwe heersende minderheid waren gaan vormen. De gezondheidstoestand en het welzijn waren verbeterd, met andere dorpen en kollektievisaties was een koördinatie in de produktie tot stand gekomen. In Cretas werden, ondanks vermindering van de arbeidskracht met 20 o/o (doordat een aantal mannen aan het front vocht) en ondanks vrijstellen van ouden van dagen van arbeid, de velden als voorheen bewerkt.

In het geheel gezien steeg de agrariese produktie door de kollektivisatie. Frank Mintz merkt op dat in het eerste jaar van de burgeroorlog de enige grote hoeveelheid deviezen die de republiek ontving afkomstig was van de export van de door de CNT en de UGT gekollektiviseerde agrariese bedrijven. Voor de eerste en enige maal in de geschiedenis werden de produkten op de wereldmarkt aangeboden door één verkoopkoöperatie, die door en vanuit de kollektieven gezamenlijk gesticht was. Later werd dit door de kommunistiese minister van landbouw gesaboteerd!

In Catalonië daalden de indexcijfers van de industriële produktie. J.M. Bricall, die de ekonomische politiek van de Catalaanse regering - tijdens de burgeroorlog - bestudeerde (en enigszins door de bril van die regering) noemt als oorzaak "objektieve" faktoren, zoals het feit dat Catalonië afgesneden was van de grondstoffen uit Franco-Spanje, de omschakeling op een oorlogsekonomie en - in maart 1938 - het verloren gaan van de elektriese centrales door Franco's opmars.

Eén van de grootste prestaties van de arbeiders was het opzetten van een oorlogsindustrie, waartoe zij zelf in de gekollektiviseerde bedrijven het initiatief namen, o.a. in de autofabrieken waar een week na de 19e juli de bepantserde bussen en auto's gemaakt waren waarmee een groot deel van Aragón bevrijd werd. In september 1936 werkten er 24 fabrieken voor de oorlogsindustrie, in oktober 1937 waren er 500 met 50.000 arbeiders.

EKONOMIE

In de steden, met een veel gekompliceerder ekonomiese struktuur, namen

de kollektivisaties niet het gehele ekonomiese leven over. De geldekonomie en het marktmechanisme bleef bestaan, banken en handel waren grotendeels buiten de kollektivisaties gebleven. J.M. Bricall merkt in een artikel over het Catalaanse zelfbestuur op, dat de gekollektiviseerde bedrijven zich bevonden in de schoot van een socialistiese ekonomie die beheerst werd door de markt en door een geheel van - tijdens de burgeroorlog in het leven geroepen - ekonomies-administratieve organen. Dat klinkt enigszins tegenstrijdig, wat het in feite ook was!
De kollektivisatie was in de eerste plaats zelfbestuur *binnen* de bedrijven (naast volledig zelfbestuur waren er ook "gekontroleerde" bedrijven, waarin de eigenaar was gebleven maar de arbeiders kontrole op de gang van zaken hadden en voorts genationaliseerde en gemunicipaliseerde bedrijven). Als "bedrijven in eigen beheer" zijn ook de industriële kollektivisaties een groot sukses gebleken. De algemene vergaderingen en de komités waren in staat de bedrijven te laten lopen en beter te laten lopen. De betrokkenheid van de arbeiders -ook als zij niet in een koördinerend komité zaten- was hoog; allerlei initiatieven kwamen vanuit de arbeiders zelf. De efficiëntie nam in veel gevallen toe. Van meet af aan waren de kollektivisaties veel meer dan een zaak van het eigen bedrijf. Natuurlijk zijn er gevallen geweest van bedrijfsegoïsme en klachten over 'bezittersmentaliteit' van arbeiders t.a.v. 'hun' fabrieken, maar de solidariteit met het geheel stond toch centraal. De wereld van de arbeiders was immers niet alleen de fabriek, zij waren ook georganiseerd in de CNT met zijn syndikaten, die een hele tak van de industrie of dienstverlening omvatten. De Syndikaten hadden in de steden een grote rol gespeeld bij de kollektivisatie en waren soms de initiatiefnemers geweest. Jacques Giele schrijft over de syndikaten in Catalonië: "Hun houding is vaak beslissend geweest voor de doorvoering van de kollektivisatie en de verbreiding van de revolutionaire ideeën. Sterker nog: de ekonomiese revolutie in Catalonië zou zonder hen onmogelijk geweest zijn. In feite *waren* de syndikaten de revolutie."
Voor de burgeroorlog waren er in de Spaanse libertaire wereld felle diskussies gevoerd over de rol van de syndikaten in de opbouw van de vrije samenleving na de revolutie. Tegenover elkaar stonden twee stromingen. De ene was meer op de gemeente - en met name de dorpsgemeenschap - gericht en meende dat deze, eenmaal van het kapitalisme bevrijd, spontaan het vrijheidslievende kommunisme een heel eind in de praktijk zou brengen; zij vreesden dat de syndikaten door hun sterke strukturen de vrije ontplooiing van de gemeenschap zelfs in de weg zouden kunnen gaan staan. Anderen vonden dit te utopies, te ouderwets ook, voor de moderne samenleving. De syndikaten zouden een grote rol moeten spelen in de koördinatie van de produktie. Weer anderen namen tussenposities in. In allerlei schema's (en de Spaanse anarchisten hadden een manie voor schema's) werden de standpunten en verwachtingen vastgelegd. In deze schema's en in deze strijd tussen spontaniteit en koördinatie kwam de vraag naar de werking van het marktmechanisme - hoe wordt de produktie van allerlei goederen op elkaar afgestemd? - onvoldoende aan bod. Onbeantwoord bleven vragen als: Hoe wordt nu bepaald wat, hoeveel en in welke verhoudingen er geproduceerd moet worden? Hoe komen bepaalde toewijzingen, van grondstoffen bijvoorbeeld, tot stand?.
Het gevolg was de bovengenoemde tegenstrijdige situatie met allerlei administratief-ekonomiese organen, aan de totstandkoming waarvan de CNT en de FAI medewerkten, maar die het produkt waren van een politieke struktuur, van de uitkomst van kompromissen tussen organisaties die vóór en die

tegen de sociale revolutie waren en de zaken van bovenaf regulerend.
De kollektivisaties zelf werden ook enigszins gereglementeerd door zo'n kompromis, dat na heftige debatten tussen voor- en tegenstanders tot stand kwam: het "dekreet over de kollektivisatie" van de Catalaanse regering (Generalidad) van oktober 1936. Dit dekreet werd opgesteld door de gematigde CNT-er Frabregas, maar is ook in de libertaire literatuur zeer omstreden. Vernon Richards bijvoorbeeld acht in zijn "Lessons of the Spanish Revolution" het dekreet een rem op verdere kollektivisaties, omdat die toch weer in bepaalde vormen werden geperst, èn niet echt libertair, omdat centralisatie en kontrole van boven erdoor bevorderd zouden zijn. Giele die uitvoerig over het dekreet schrijft, staat er positiever tegenover. Hij ziet bezwaren, maar meent ook dat er een grote stimulans van het dekreet is uitgegaan. Anderen menen dat het hele dekreet er niet zoveel toe deed en onderschrijven een zinsnede uit de preambule ervan: "De overname en de kollektivisatie van de bedrijven is door de arbeiders uitgevoerd en het dekreet heeft uitsluitend tot taak om de arbeiders hierbij te adviseren, te helpen en met financiële middelen te steunen."
De belangrijkste koördinatie van de kollektieve bedrijven ging in ieder geval niet van dekreten of overheden uit, maar vanuit de bedrijven en vooral vanuit de syndikaten. Een groot aantal industrieën in Catalonië werd als een geheel beheerd en gestuurd; men sprak dan van socialisatie, wat dus geen nationalisatie inhield. Tot deze industrie behoorden de grootste en technies meest ontwikkelde bedrijven. Er vonden rationalisaties en reorganisaties plaats die het publiek ten goede kwamen en geen arbeidersplaatsen kostten. Te noemen zijn o.a. de textiel in Catalonië en Alcoy, de metaalindustrie, de organisatie van de gezondheidszorg in Catalonië en het openbaar vervoer in Barcelona. Het net van tramwegen werd verbeterd, de tarieven voor langere afstanden verlaagd en de exploitatie ging erop vooruit. Leval heeft uitvoerig over dit openbaar vervoer geschreven, ook in kleinere publikaties. En juist over deze kollektivisatie is een speciale studie geschreven - Walter Tauber, Les tramways de Barcelona collectivisés pendant la révolution espagnole (1936 - 1939)" - waarbij gebruik kon worden gemaakt van archieven van de maatschappij tijdens de kollektivisatie. Het blijkt dat Levals gegevens - afgezien van het aantal personeelsleden dat hij noemt - aardig kloppen met die uit de archieven. Tauber stelde zich twee vragen: (1) Waren de arbeiders in staat het bedrijf te beheren; funktioneerde het bedrijf naar tevredenheid van het publiek? (2) Was het bedrijf inderdaad een kollektief in de zin van het anarcho-syndikalisties denken van die tijd, of werd een kapitalistiese burokratie door een "arbeiders" burokratie vervangen?
Aan het eind van de studie beantwoordt Tauber de eerste vraag "zonder-enige aarzeling" bevestigend. Ook een ontwikkeling op lange termijn scheen volledig mogelijk. De tweede vraag vindt Tauber "veel moeilijker te beantwoorden, gezien de veel abstraktere natuur van het probleem". Duidelijk is echter wel dat het anarchisties ideaal nog lang niet bereikt was. Tauber meent dat het ontbreken van konkrete ideeën over het in werking stellen van een libertaire maatschappij de "anarchistiese" leiders naar het reformisme heeft gedreven. De, zeer geslaagde, kollektivisatie in de bedrijven bleef daardoor te veel "geatomiseerd"; het zelfbestuur moet op alle nivo's van de samenleving bewust worden doorgevoerd. Deze opvatting komt overeen met die van bijna alle auteurs die serieus over de kollektivisaties schreven en sympathiek staan tegenover arbeiderszelfbestuur. De schrijvers over de kollektivi-

saties zijn vrijwel zonder uitzondering ook zeer krities - en soms bitter - over de politiek die de CNT en de FAI tijdens de burgeroorlog gevolgd hebben.

BUROKRATIE

We hebben het hierboven al vermeld: direkt na het uitbreken van de burgeroorlog kozen de CNT en de FAI voor een weg die niet paste in hun traditie, hun opvattingen en ook niet strookte met de realiteit van de arbeidersrevolutie. Tegelijk gingen de CNT-ers, de leden van de organisatie, hun eigen revolutionaire weg in de bedrijven. Aanvankelijk liepen de wegen van de organisaties en de revolutie nog wel parallel, waardoor de tegenstrijdigheid verdoezeld werd. Deze zat er echter van meet af aan in. Misschien kan men spreken van een objektief gegeven. De strijd tegen het fascisme stond centraal, daarvoor was samenwerking met andere anti-fascisten nodig. De tragiek was dat deze samenwerking zich niet op een anarchistiese wijze en op anarchisties nivo voltrok, maar op de manier waarop van oudsher politiek wordt bedreven. Hoe paradoxaal het ook lijkt, de libertaire beweging was beter opgewassen tegen de zware strijd tegen het fascisme en de moeilijkheden van een sociale revolutie dan tegen de problemen die samenwerking met antifascisten meebrachten. In feite ging men "gewoon" politiek bedrijven.
Het werd enigszins versluierd doordat het via allerlei komités ging. Het politieke systeem van de republiek in de burgeroorlog zou je een "komité-kratie" kunnen noemen. Nu hadden komité s in het organisatieleven van de Spaanse libertairen altijd een zeer grote rol gespeeld. Komités; kunnen op zeer anarchistiese manier werken en samensgesteld worden, maar dat kan ook anders. En het laatste was het geval met allerlei komités die in de burgeroorlog ontstonden. Het waren meer dirigerende dan koördinerende organen en de leden ervan waren verantwoordelijk aan hun eigen organisaties die hen benoemd hadden, niet aan gewone mensen.
De krachten die tegen de revolutie waren, maakten zich ook door deze samenwerkingsverbanden sterker. Binnen de libertaire organisaties ontstond een burokratie, de macht van het apparaat werd onanarchisties groot. Er ontstond een situatie waarin de CNT en de FAI klem zaten. Gevangenen van hun eigen politiek van samenwerking, werden zij gekonfronteerd met een kontrarevolutie binnen het anti-fascistiese kamp, welke zich steeds sterker manifesteerde en waartegen zij zichzelf "ontwapend' hadden. De felste kontrarevolutionairen waren de stalinistiese kommunisten. Zij streefden met sukses naar het herstel van een sterke staat, formeel demokraties, in feite autoritair, waarin zij vele sleutelposities in de burokratie en in het leger in handen kregen. Deze vernieuwde, eigenlijk nieuwe, staat trachtte ook de oude kapitalistiese machtsverhoudingen te herstellen en de kollektivisatie te dwarsbomen.
De politiek van kompromissen (er waren anarchistiese ministers!) leidde wel tot grote spanningen in de CNT en de FAI, maar er was veel meer sprake van een innerlijke krisis bij vrijwel alle militanten, dan van een heftige onderlinge fraktiestrijd of een omvangrijke oppositie.
Eénmaal - in mei 1937 in Barcelona - kwam het tot een grote en gewelddadige uitbarsting tegen de provokaties van de kontrarevolutie. De algemene houding was echter: voortgaan met de strijd tegen Franco zoals die gevoerd wordt; èn de kollektivisaties zo goed en zo kwaad mogelijk voortzetten tegen de verdrukking in. Die verdrukking was er zeker. Dieptepunt was het optreden van stalinistiese eenheden in Aragón (handelend op bevel van een sociaal-demokratiese minister) die achter het front de kollektieven aanvielen,

vele militanten doodden of gevangen namen en grote vernielingen aanrichtten. Toch lukte het grotendeels de kollektivisaties te herstellen. Ook nadat in mei 1937 de kontrarevolutie zeer sterk was geworden, zijn er nog vele kollektieven - o.a. in Castilië en de Levante - opgericht. Emma Goldman die uiterst krities tegenover de politiek van de CNT en de FAI stond, was verbaasd hoe taai en hoe vol goede moed de libertaire geest de militanten èn de kollektivisaties ook in 1938 waren gebleven. Uit haar brieven uit de jaren van de burgeroorlog blijkt dezelfde innerlijke crisis als bij de Spanjaarden zelf bestond. Reeds in november 1936 schreef zij: Mijn (...) reis (langs de kollektivisaties) heeft mij tot in de hemel verheven. Alleen in Barcelona (bij de organisaties) brak mijn hart."

De kontrarevolutie maakt één aspekt van de kollektivisaties heel duidelijk: zij werden gewild door de mensen zèlf en zij werden vaak taai verdedigd, het waren *vrije* associaties. Het maakt ook duidelijk dat het ontbreken van "zelfbestuur op alle nivo's" niet een gevolg was van het falen van het zelfbestuur op lager nivo. Integendeel, juist de pogingen om vanuit het zelfbestuur tot een verdere uitbouw te komen, op grondslag van dit zelfbestuur, werden door de kontrarevolutie gesaboteerd en gefnuikt. Dat de kollektivisaties teveel geatomiseerd bleven lag niet aan de revolutie, maar aan de kontrarevolutie! Zolang er hoop was dat de oorlog gewonnen zou worden, heerste er bij de militanten zekerheid dat de sociale revolutie na de overwinning weer zou worden opgevat. De overwinning kwam echter niet. Het relaas over Cretas eindigt met de opmerking dat er voor de meerderheid van de leden van het kollektief een duidelijke verbetering in de voeding was geweest. "De honger kwam later, vanaf de aankomst van de (onder kommunisties bevel staande) stormtroepen, maar vooral na het einde van de oorlog".

DE KOLLEKTIEVEN IN OOST-EUROPA

Anton Constandse

De ekonomiese resultaten van het Oosteuropese staatssocialisme zijn teleurstellend, en derhalve ook de sociale reputatie van de staten onder leiding van kommunistiese partijen. Zo weinig inspirerend zijn de situaties in de zogenaamd "marxistiese" verzorgingsstaten, dat de Westeuropese partij-kommunisten voor het overgrote deel er van hebben afgezien, de Sowjet-Unie nog te verdedigen. En onder de "Euro-kommunisten" bevindt zich een niet-geringe kategorie, die in feite is "overgelopen" naar het Westen, naar de burgerlijke demokratie en naar het model van de atlantiese Welfare State.

Nu kan men vele verlichtende omstandigheden voor Oost-Europa laten gelden: een nog steeds achtergebleven ekonomie, in de vorige eeuwen al gebrekkig, behalve in de Oostduitse DDR (tenminste in gebieden als Saksen en Brandenburg) en in Bohemen in Tsjechoslowakije, dat wel "westers" kon worden genoemd; grotere oorlogsverwoestingen dan in West-Europa; veel agrariese gebieden, die in de SU in 1917 nog feodaal waren, en in Oost-Europa semi-feodaal, met een proletariaat of een stand van kleine boeren, die zich moeilijk konden aanpassen aan het industriële tijdvak; hoge lasten van een wedloop in bewapening die het betrekkelijk arme Oost-Europa veel zwaarder treffen dan het machtige atlantiese industriële blok. Maar met dat al blijft de overtuiging, dat het staatssocialisme in zichzelf een aantal negatieve en kontraproduktieve faktoren heeft, die de sociaal-ekonomiese ontwikkeling ernstig remmen. Zonder ons op het standpunt te plaatsen van het kapitalistiese Westen, en uitgaande van libertair-socialistiese opvattingen, is het de moeite waard, te proberen enige van die teleurstellende aspekten te schetsen.
Het marxisme heeft wel oog gehad voor het gevaar van de staat en zich ook ingedacht, dat een klasseloze samenleving eigenlijk staatloos zou moeten zijn. Kenmerkend daarvoor zijn beschouwingen in *Der Bürgerkrieg in Frankreich* (1871) van Karl Marx; *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates* (1884) van Friedrich Engels; en *Staat en Revolutie* (1917) van Lenin. Maar in de klassestrijd werd aanbevolen, de staat te veroveren, en aangezien het middel steeds het doel bepaalt werd de positie van de staat, eenmaal in handen van een marxistiese partij, oversterk. De monopolisering van het geweld, die de socialisatie zou moeten dienen, leidde niet tot de macht ("diktatuur") van het proletariaat, maar tot de almacht van de staat. En waar deze vanouds een absolutisties karakter had (juist in Oost-Europa) werd de macht van de arbeiders en boeren een fiktie.
Opmerkelijk is dat in de Russiese revolutie van 1917 sowjets ontstonden van arbeiders, boeren en soldaten, raden die de soevereiniteit van de staat overnamen, de staatswetten voor ongeldig verklaarden en in de Opperste Sowjet hun macht wilden uitdrukken. Vandaar de leuze: "Alle macht aan de raden". In de marxistiese literatuur was er geen sprake van zulk een uiting der volkssoevereiniteit. Ze openbaarde zich echter spontaan en veel meer in overeenstemming met de anarchistiese dan de marxistiese filosofie. De aanhangers van de libertaire socialisten, zoals Proudhon en Bakoenin, hadden in de Eerste Internationale de term ingang doen vinden van "vrije en gelijke associaties van produktieve arbeiders", die de sociale revoluties zouden moe-

ten doorvoeren. De verovering van de ekonomiese macht (grond, water, industrie, transport) door deze associaties behoorde de grondslag te zijn van het nieuwe systeem. De tweede hoeksteen moest de gemeente zijn (de lokale gemeenschap) en "van onder op", met dus de autonomie van de raden en de gemeenten, zou de nieuwe maatschappij opgebouwd worden.
De "kleine gemeenschap" werd als basis gezien van de samenleving, die uit federaties van raden en gemeenten gekonstrueerd zou moeten worden. Veelzijdig, maar met regelen, afspraken, overeenkomsten die bindend zouden moeten zijn, om de goederenruil, het transport, en de gezamenlijke verdediging van de revolutie mogelijk te maken. In de lokale, regionale en tenslotte landelijke sowjets behoorden de beslissende akkoorden te worden getroffen.
De Russiese bolsjewiki nu, die in november 1917 in de Opperste Sowjet de boventoon voerden, aanvaardden de leuze "Alle macht aan de sowjets". Maar eenmaal toonaangevend in de revolutionaire regering, die een instrument had moeten zijn van de sowjets, werden zij de vertegenwoordigers van de staat. Van een bedreigde staat, die zich zo snel mogelijk herstelde en versterkte, en al in de loop van 1918 tot een partij-diktatuur werd. Dit model werd in 1945 ook opgelegd aan Oost-Europa. Ekonomies betekende dit centralisatie, planmatige bedrijfsvoering van arbeiders, boeren en administrateurs. Ook in de partij werd de elitevorming weldra bron van burokratie, technokratie en van militaire discipline. Eigenlijk had de omwenteling moeten leiden tot *een socialisatie van de onmisbare staatsdiensten*. Maar het tegendeel gebeurde: *sociaal-ekonomiese funkties werden tot staatsdiensten.*
In de Sowjet-Unie - en na 1945 in Oost-Europa - was er wel een basis voor een socialistiese ekonomie in die zin, dat de privé-eigendom van de produktiemiddelen uiterst beperkt was geworden. Maar van volkssoevereiniteit was geen sprake, en van zelfbeheer van het sociaal-ekonomiese leven evenmin. Er was nog een ander probleem. In de socialistiese theorieën was het geenszins uitgesloten, dat ook individuen - en vooral families - zouden produceren of in elk geval arbeidzaam zouden zijn zonder kollektivisatie, mits ze geen andere arbeidskracht zouden uitbuiten. Buiten de produktieve associaties kon er ook sprake zijn van produktieve individuen. Nodig was het wel, regelen te ontwerpen inzake de waarde (en prijs) van een produkt, met andere woorden de ruilwaarde daarvan te bepalen. En Proudhon heeft - vóór Marx - in zijn *Philosophie de la misère* (1846) geprobeerd een basis te vinden voor die ruilwaarde: de gemiddelde arbeidstijd, aan het produkt besteed. Als eenmaal zulk een algemeen aanvaarde norm zou zijn gevonden, kon de voortbrenging geschieden door enkelingen, door kommunes, door associaties, door gemeenten, door regionale eenheden, mits als ideaal *het zelfbeheer* zou gelden. In de Sowjet-Unie en in Oost-Europa echter was er geen sprake meer van zulke overwegingen, nadat de staat zowel het ekonomiese als het politieke leven zou leiden.
De problemen die zich nu voordeden waren onvoorzien. Aan de werkenden werden door de enige werkgever zowel werk als mediese zorg gegarandeerd met een bescheiden vast inkomen. Dit bleek geen waarborg voor inspanning: tempo en aktiviteit bleven te laag. Toen moest weldra als maatstaf voor extra-verdiensten *de prestatie* gelden, zodat een serie ontstond van beloningen, met duidelijke diskriminatieverschijnselen. Weldra kon men eerder spreken van Saint-Simonisme (gebaseerd op samenwerking van arbeiders met technokraten om een top-prestatie te bereiken) dan van marxisme. Maar ook het prestatiesysteem (eens Stachanof-stelsel genoemd, naar een wer-

ker die zich abnormaal had ingespannen) verloor zijn bekoring, toen voor het meerdere geld geen aantrekkelijke goederen konden worden gekocht. Aan deze malaise is nog steeds geen einde gekomen, al is ze wel verminderd door telkens meer konsumptiegoederen op de markt te brengen en de schaarste-ekonomie te beperken.

In de gesocialiseerde (in feite: genationaliseerde) industrie bestaat dit probleem onverminderd voort. Men moet erkennen dat de vijandigheid van de kapitalistiese wereld, en de oorlogsdreiging het vraagstuk zeer verscherpen. Er moet uit eigen arbeid ontzaglijk veel worden geïnvesteerd om de talrijke hulpbronnen te exploiteren. (De Sowjet-Unie is een even groot reservoir van grondstoffen als Noord-Amerika, dwz de V.S., Canada en Mexico, en als Zuidelijk Afrika.) Dat investeren betekent: beperking van de lonen, afroming van het beschikbare inkomen, lagere koopkracht. In West-Europa hebben na 1945 aanvankelijk Amerikaanse investeringen (Marshall-hulp o.a.) de stoot gegeven tot herstel en ontplooiïng, afgezien van de grote baten die ook na 1945 nog verkregen werden uit de exploitatie van de Derde Wereld en uit de beheersing door het Westen van de wereldhandel.

Het meest heeft de agrariese kwestie de aandacht getrokken, dwz de onvoldoende voorziening van de markt met granen, vlees, groenten en vruchten. Opgemerkt moet worden dat er zelden gebrek is geweest aan brood, waarvoor het koren in voldoende mate werd geproduceerd. Maar vlees, vet, gevogelte, vis enz. was herhaaldelijk schaars. Men weet dat de vleesproduktie hoge eisen stelt aan de landbouw, en dat voedergranen in grote hoeveelheden daarvoor nodig zijn. Wat de Sowjet-Unie invoert, zijn ook voornamelijk zulke granen voor veevoer (behalve tarwe dus gerst, haver, rogge, mais, soja enz.) omdat na de oorlog het vleesverbruik in het hele gebied van de Comecon (de "kommunistiese" gemeenschappelijke markt) zeer toegenomen is. In de Sowjet-Unie is in de periode van 1950 tot 1970 het gebruik van vlees en vleeswaren gestegen van 26 tot 57 kilo per hoofd per jaar. (Monde Diplomatique juni 1982) Maar de Nationale producenten waren in meerderheid de boeren van de kolchozen (de kollektieve boerderijen) die zelf hun eigen inkomen ook hebben verhoogd, en zij vormden veertig procent van de aktieve bevolking in 1950. Met andere woorden: de bevoorrading van de steden bleef steeds achter bij de plannen. De twee hoekstenen van het Sowjetsysteem, wat de agrariese sektor aangaat, zijn de staatsboerderijen (sowchozen) en de kollectieve boerderijen (kolchozen), die zijn ingevoegd in de staatsplanning. Nu zijn er vele oorzaken van de tegenslagen die niet direkt het systeem aangaan: slechte weersomstandigheden; problemen bij de irrigatie; tekorten aan traktoren en combines in die zin, dat ze niet snel genoeg getransporteerd kunnen worden van het ene naar het andere werkterrein, terwijl dat in Noord-Amerika veel beter gaat door een uitgebreider wegennet en een rationeler spoorwegensysteem; geringer aanpassing van de werkers aan de nieuwste techniese vereisten; geringer beloning van de gespecialiseerde arbeidskrachten. Zowel Stalin als zijn opvolgers (zoals Chroestsjow) hebben hun heil gezocht in de stichting van steeds grotere bedrijven, naar het voorbeeld van Noord-Amerika, met nieuwe machines en planmatige arbeidsverdeling. Maar wat in de Verenigde Staten doeltreffend was, paste nog niet bij de mentaliteit van de Russiese boeren. Zij voelden zich vaak teruggeworpen in feodale verhoudingen. Opvallend is dat reuzenbedrijven het best gedijen in Oost-Duitsland (DDR) waar een traditie bestaat van discipline. Elders moest de vraag rijzen of men niet beter deed een *kleinschalige ekonomie* aan te moedigen, die per hoofd

der bevolking vruchtbaarder zou zijn, en die minder gedirigeerd zou zijn door de staat. Welnu, er is de laatste tijd sprake van grote belangstelling voor het *Hongaarse experiment*. In Oost-Europa was de agrariese kollektivisatie, na 1945 pas door de kommunistiese partijen bevolen, zelden een ekonomies sukses geworden, maar ook bijna nergens doorgevoerd. In Polen werd tachtig procent van de bodem bewerkt door zelfstandige kleine boeren met achtergebleven techniek en een ouderwetse godsdienstigheid, ook geen aanlokkelijk voorbeeld; in Bulgarije was men teruggekomen van de schepping van enorme kolchozen, ze waren weer in kleinere koöperaties verdeeld, en meer individuele tuinderijen waren toegelaten; in Roemenië had men het leven op het land aantrekkelijker moeten maken, om de vlucht naar de stad te verminderen; in Tsjechoslowakije was men, na fusies van kollektieve bedrijven, ook overtuigd dat die te groot waren geworden; alleen in de DDR waren "reuzenbedrijven" geslaagd, maar mede door de bijzondere verhoudingen met West-Duitsland, een rijke afnemer die investeringen mogelijk maakte door grote kredieten te verschaffen in de wederzijdse handel. Wat Hongarije aangaat, dit werd als voorbeeld beschouwd voor een suksesrijke landbouw en veeteelt, omdat hier een grote rekkelijkheid was betracht.

In Hongarije kon men vijf typen onderscheiden van toegelaten organisaties. De helft van de grond werd bewerkt door koöperaties van twee soorten: nu eens associaties van zelfstandige familiebedrijven, dan weer kommunes met een gesocialiseerd centrum (akkerbouw, vee) en daaromheen de partikuliere tuinen. De staatssektor omvatte slechts elf procent van de bodem. Kleine privé-boerderijen vijf procent. Er waren ook veel tuinen van fabrieksarbeiders. De fabrieken van vleeswaren, jams, konserven enz. waren overwegend koöperatief en zeer belangrijk voor de export. Welnu, het was dit voorbeeld dat binnen de Comecon veel aandacht verwierf.

Men sprak in dit verband van "agro-industriële associaties" en die wekten ook belangstelling in de Sowjet-Unie. In oktober 1981 werd een konferentie gehouden in de zuidelijke deelstaat Georgië om dit voorbeeld eventueel te volgen, waarna hetzelfde geschiedde in de noordelijke republieken Estland en Letland. Er was ook - met goed gevolg - geëxperimenteerd met een andere Hongaarse proefneming. Daarbij kon een kolchosboer een extra hektare grond van de kolchos huren (naast zijn privé-tuin) voor persoonlijke bewerking, waarbij hij over zeventig procent van de opbrengst zelfstandig kon beschikken (voor de markt, eventueel voor de export), terwijl hij in de kollektieve sektor 150 dagtaken moest vervullen. De verplichte arbeid voor de gemeenschap was dus teruggebracht. Maar de produktiviteit bleek aanzienlijk te zijn toegenomen.

De bezwaren tegen het staatssocialisme zijn dus manifest gebleken. Hoe meer zeggenschap, hoe beter resultaten voor de produktie. De beschikking over het produkt van eigen arbeid is aanlokkelijk. De kernvraag is, of men hier te maken heeft met een sukses van het "kleine" kapitalisme, het oorspronkelijke liberalisme, of van een vrijer vorm van socialisme. Gezien de afhankelijkheid van sociale faktoren (infrastruktuur, de mogelijkheid om dure machines te huren, de diensten van koöperaties, het onderwijs, de voorlichting, de organisatie van markten en van de export) is het element van noodzakelijke samenwerking zo sterk, dat men zeker moet spreken van konsessies aan een vrijer *socialisme*, met meer kans op autonomie van kleine kernen. Niet de staatssektor, maar de koöperatie op basis van zelfbeheer is het meest produktief gebleken. En dat is een kleine stap in de libertaire richting.

ZELFBEHEER EN ANARCHISME

Francis Faes

"Ze waren uitgegaan van naïeve en utipiese gedachtengangen. Hun onervarenheid was hun duur komen te staan. Ze hadden zich geïsoleerd door aansluiting te bemoeilijken of tegen te gaan. Ze waren opgetreden als een werkgeverskollektief. Ze hadden geen weerstand kunnen bieden aan de drang tot hiërarchies en elitair· denken. Ze werden door wanorde, rivaliteit, fouten en verraad verscheurd ..."(1). Deze, door Proudhon in 1857 geformuleerde, kritiek op de arbeidersassociaties wordt door P.J.A. Ten Hoeven aangehaald in zijn bijdrage tot het, in 1979 gehouden, internationaal seminaar rond het thema 'Anarchisme en recht' aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam.(2). Deze Hoogleraar in de sociologie aan voornoemde universiteit komt op grond van eigen onderzoek naar arbeiderszelfbeheer, tot eenzelfde konklusie als Proudhon. Zodoende plaatst hij een aantal vraagtekens bij het anarchisties optimisme over de mogelijkheden van koöperaties. Dat daarmee echter de kous niet af is hoop ik in het onderstaande duidelijk te kunnen maken.

Anarchisten zijn tegen elke vorm van heerschappij. Daarmee keren ze zich zowel tegen het machtsmisbruik van de ene mens over de andere, als tegen de legitimering van dergelijke machtsuitoefening. Dit impliceert dat anarchisten de idee van geïnstitutionaliseerd gezag kategories verwerpen. 'Gehoorzaamheid afdwingen door middel van recht' is in hun ogen dan ook een ridikule stellingname.
In plaats van een hiërarchies gestruktureerde maatschappij opteren anarchisten voor een heerschappijloze, egalitaire samenleving waarin spontane samenwerkingsverbanden kunnen opgebouwd worden. Hiermee is tevens aangegeven dat veel nadruk wordt gelegd op het individu en de spontaniteit van de massa. Het probleem waarmee anarchisten echter veelal gekonfronteerd worden is hoe organisatoriese verbanden kunnen gekreëerd worden waarin noch het individu noch diens kreativiteit verstrikt worden. Ook in de sociale wetenschappen wordt aan deze problematiek aandacht geschonken. Veelal wordt daar uitgegaan van de stelling dat de duurzaamheid van een systeem noodzakelijk gepaard gaat met een verlies aan spontaniteit en kreativiteit van haar leden. Anarchisten nemen met dergelijke kijk geen genoegen. De stabiliteit van een bepaalde samenlevingsvorm kan in een aanvaardbaar evenwicht gebracht worden met de spontaniteit van de deelnemers eraan.
Ter Hoeven trekt dit laatste in twijfel en tracht het aan de hand van een eigen sociologies onderzoek te ondergraven. Hij wil nagaan welke ontwikkelingen zich voordoen, wanneer er in een onderneming geen sterk centraal gezag aanwezig is. Aan de hand van interviews met arbeiders van een koöperatie tracht Ter Hoeven de betekenis die door hen aan het begrip 'koöperatie' wordt gehecht te peilen. Ook wil hij nagaan of er een min of meer konsistent verband tussen de verschillende antwoorden bestaat.
Op het eerste gezicht lijken de antwoorden van een positieve instelling te getuigen. De arbeiders koesteren over het algemeen hoge verwachtingen en hun enthousiasme heeft vooral te maken met gevoelens van onderlinge verbondenheid, medezeggingschap en winstdeling. Nochtans komen er ook gevoelens van ontgoocheling aan de

oppervlakte die voornamelijk van strukturele aard blijken te zijn.
In de loop van het bestaan van de koöperatie heeft zich namelijk een evolutie voorgedaan waardoor nieuwe ongelijkheden ontstaan zijn. Zo is het tot een onderscheid gekomen tussen twee groepen arbeiders, beiden werkzaam in dezelfde onderneming. De ene groep, die voornamelijk administratieve en toezichtsfunkties bekleedt, is lid van de koöperatie, terwijl de andere groep dat niet is. Hierdoor is, binnen éénzelfde onderneming, als het ware tegelijkertijd sprake van een koöperatieve associatie enerzijds én van een kapitalisties bedrijf anderzijds. Dit alles leidde al vlug tot sociale spanningen en wrijvingen tussen de arbeiders onderling met betrekking tot loonverschillen, inspraakprocedures, enzovoort. Dergelijke spanningen kwamen vooral tot uiting toen er werd opgeroepen tot staking. Het argument dat leden niet tegen zichzelf konden staken, was niet van dien aard dat een toenadering tussen de twee groepen arbeiders werd bevorderd. Bovendien bracht dit ook het probleem van verschillende, aan elkaar tegengestelde, vormen van solidariteit aan de oppervlakte.
Een andere kritiek betreft de gebrekkige interne kommunikatie binnen de koöperatieve onderneming. Beslissingen werden genomen over de hoofden van de arbeiders; er werd nauwelijks informatie doorgespeeld en de jaarlijkse bijeenkomsten waren stilaan verworpen tot een ritueel zonder (socialistiese) betekenis. Ook de pogingen van het 'management' om de arbeiders meer bij het beleid te betrekken mislukten.
Kortom, zo stelt Ter Hoeven, dit alles maakt ons duidelijk dat zelfs mooie idealen tot negatieve resultaten kunnen leiden. Volgens hem dient de verklaring hiervoor gezocht te worden in het feit dat de algemene ekonomiese toestand de ontwikkeling van een zekere handelsroutine noodzakelijk maakte om het dagelijks funktioneren van de onderneming te kunnen verzekeren. Dit eiste zoveel aandacht op dat de koöperatieve idee in de verdrukking kwam.
We moeten dan ook konkluderen, vervolgt Ter Hoeven, dat het verwerpen van macht bijna automaties leidt tot het probleem 'hoe spontaniteit gekanaliseerd kan worden'. Anarchisten kunnen daar volgens hem geen afdoend antwoord op geven. Hij verwijt ze een gebrek aan realiteitszin, waardoor ook hun visie op recht defaitisties is. Recht mag, nog altijd volgens ter Hoeven, niet langer beschouwd worden als een louter repressief middel dat slechts de belangen van een heersende minderheid dient. Het kan ook aangewend worden als een instrument om ruimte te kreëren voor experimenten, innovaties en emancipatiepogingen. Hij besluit zijn bijdrage dan ook met de vraag wanneer anarchisten zich nu eindelijk eens zullen gaan bezighouden met de vraag 'hoe recht kan bijdragen tot menselijke vrijheid'.(3) Zelf doet hij echter geen suggesties!
En dat is spijtig. Ter Hoeven doet namelijk net alsof hij van anarchisme heel wat af weet en hij anarchisten heel wat te leren heeft. Het tegendeel is eerder waar.

KRITIEK

Vooreerst kan er kritiek uitgeoefend worden op de 'wetenschappelijkheid' van de gebruikte onderzoeksmethode. In de sociale wetenschappen dient immers omzichtig te worden omgesprongen met generalisaties. Om op basis van enkele interviews, die op zich voor bepaalde aspekten relevant kunnen zijn, een oordeel te vellen over de anarchistiese visie omtrent arbeiderszelfbeheer, lijkt mij hoogst bedenkelijk. Temeer daar Ter Hoeven toegeeft dat de door hem onderzochte koöperatie hoegenaamd geen libertair expe-

riment betreft.
Zijn argumentatie dat bij de oprichting van de koöperatie in 1903 het begrip 'solidariteit' zowel door sociaal-demokraten als door anarchisten op dezelfde wijze werd ingevuld, waardoor zijn onderzoeksresultaten toch waarde zouden hebben, houdt geen steek. In het sociaal-demokratiese deel van de arbeidersbeweging werd vooral rekening gehouden met het feit dat een koöperatie voor de konsumenten èn de producenten konkrete voordelen had. De nadruk lag met andere woorden veeleer op direkte en tastbare verbeteringen, dan op het revolutionaire perspektief van de vestiging van het socialisme. Hiertegenover stond de koöperatieve gedachte en praktijk van de anarchistiese en syndikalistiese richting van de arbeidersbeweging. Het aksent lag daar niet op de direkte voordelen voor de leden, maar op koöperatie als een instrument om de kapitalistiese verhoudingen van binnenuit aan te tasten. De associatie was daarbij een middel in de direkte strijd (om uitgesloten arbeiders op te vangen), middel tot bewustwording en leerschool voor de tijd na de revolutie (4). Kortom, de vraag negeren of 'arbeidersassociaties beschouwd dienen te worden als een socialisties ei in een kapitalisties nest of als een revolutiestrategie (5), betekent uitgaan van veronderstellingen die kant noch wal raken. Een oordeel kan dan ook niet geveld worden.
Bovendien heb ik nog geen enkele anarchist horen beweren dat arbeiderszelfbestuur gemakkelijk te verwezenlijken is. Ik zal trouwens de laatste zijn om te ontkennen dat de meeste libertaire experimenten met betrekking tot arbeiderszelfbestuur tot heden toe falikant verkeerd zijn afgelopen. Mij kan dan ook geen gebrek aan realiteitszin verweten worden.
Reeds Bakoenin besefte het gevaar dat door de besmetting van de kapitalistiese omgeving binnen de arbeidersassociaties zelf een 'nieuwe klasse van uitbuiters van de werkkracht van het proletariaat zou ontstaan'. Hij was dan ook van mening dat deze eilandjes in de kapitalistiese maatschappij maar heel weinig konden uitrichten en hij spoorde de werkers aan zich minder bezig te houden met koöperaties dan met stakingen. Dit gaat dan weer lijnrecht in tegen Proudhon die de illussie had dat de kapitalistiese ekonomie spoedig door het arbeiderszelfbeheer overgenomen zou worden (6).
Dit alles bewijst hoezeer anarchisten in het verleden zelf reeds over de koöperatie-problematiek hebben nagedacht. Trouwens, ook de houding van de Nederlandse anarchisten tegenover de koöperatiegedachte, die rond de eeuwwisseling doorbrak, werd gekenmerkt door ambivalentie. Mensen zoals Ferdinand Domela Nieuwenhuis oefenden er zelfs ronduit kritiek op uit. Hun voornaamste argumenten waren dat er binnen de associaties opnieuw gezagsstukturen zouden ontstaan, dat ze de beste krachten aan de arbeidersbeweging zouden onttrekken, dat men zich teveel zou terugtrekken uit de maatschappij, dat ze voorbij zouden gaan aan de fundamentele tegenstelling tussen arbeid en kapitaal, en dat men er zakenman zou worden die slechts zijn eigen belang dient.(7)
Ooit zei iemand: "Wanneer wij konkluderen dat alle utopiese ondernemingen tot nu toe hebben gefaald, wil dat nog niet zeggen dat een mislukking altijd op een fout wijst Een werkelijke fout wordt het pas wanneer daarna van verdere pogingen wordt afgezien". Het feit dat de arbeidersassociaties tot heden toe gestrand zijn zegt dan ook niets over de validiteit van de anarchistiese opvattingen daaromtrent.
Zelfs Bakoenin wist dat het eeuwen kan duren vooraleer er een zodanige mentaliteitsverandering tot stand komt dat alle problemen kunnen worden opgelost die zich voordoen bij het inrichten van een libertaire samenleving. Ter

Hoeven zal dat wel begrijpen, temeer daar hij iets dergelijks zelf gelezen heeft. Enkele regels verder dan het door hem aangehaalde citaat van Proudhon gaat het citaat alsvolgt verder: "Tegenover deze bekrompen, individualistiese mentaliteit stelde Proudhon een universele, synthetiese opvatting van zelfbestuur ... De arbeidersassociaties van de toekomst zouden niet het belang van enkele groepjes moeten dienen, maar het belang van het hele volk ... Als Proudhon in de toekomst kijkt ziet hij een herziene en verbeterde vorm van zelfbestuur: 'De aankondiging geschiedt niet door een holle retorika maar door de ekonomiese en maatschappelijke noodzaak: het ogenblik nadert waarop wij niet verder kunnen zonder dat die nieuwe voorwaarden vervuld zijn. De klassen verdwijnen in één grote associatie van producenten ..."(8)

NOTEN

(1) Vermeld in Guérin, D. L'Anarchisme, 1965, p 57. Ik gebruikte evenwel de Nederlandse vertaling van 1979: Het anarchisme; Amsterdam, blz. 47.

(2) Papers for the seminar on Anarchism and Law; ed. Holterman, Th., Van Maarseveen, H., Erasmus Universiteit Rotterdam, 1979, blz. 168 - 190/P.J.A. Ter Hoeven, Workers' selfmanagment and the limits of anarchism.

(3) Het voorgaande kan beschouwd worden als een samenvatting van het artikel van Ter Hoeven.

(4), Becker, F, Frieswijk, J, Bedrijven in eigen beheer, Nijmegen 1976 blz. 13

(5) Ramaer, H., in de bespreking van (4) in De As 21/22, blz. 44.

(6) Guérin, D., Proudhon en het arbeiderszelfbestuur; Amsterdam, 1979 blz. 21.

(7) cfr Ramaer, H., De piramide der tirannie Amsterdam 1977; blz; 25 - 30.

(8) cfr (1) blz 47 - 48.

ABONNEMENT 1983

Over enige tijd versturen we de akseptgirokaarten voor het abonnement 1983. We hebben gemeend het bedrag van f. 19,50 niet te verhogen, maar verzoeken ieder dringend om meer dan dit minimum over te maken. Alleen door extra bijdragen voor het Steunfonds van De AS kunnen we de exploitatie voortzetten. Bovendien vragen we onze abonnees in hun omgeving bekendheid te geven aan dit tijdschrift. Proefnummers zijn op aanvraag verkrijgbaar bij de administratie (postbus 93, Den Haag).

DE PRAKTIJK VAN PRODUKTIEKOOPERATIES

Oene Zwittink

Als student Bedrijfskunde aan de Groninger universiteit, ben ik geïnteresseerd in opvattingen over organisatie. Maar niet alles spreekt me aan. Vaak worden autoritaire denkbeelden verpakt in mooi klinkende zinnen. Maar ook anarchisten die het hebben over hun manier van organiseren, blijven vaak steken in mooie woorden. Als je vraagt tot wat voor een verschillen hun ideeën in de praktijk leiden, volgt vaak wat gestotter. Toch is dát uiteindelijk waar het om gaat. Vandaar dat ik een beknopt literatuuronderzoek heb gedaan, waarin ik probeer om die ideeën zo konkreet mogelijk te krijgen. Dat gebeurt door de anarchistiese ideeën over organiseren te vergelijken met de praktijk van vier Nederlandse produktiekoöperaties. Verder door me te beperken tot die punten die direkt voor de praktijk van belang zijn.

Wie organisatiedeskundigen naar een definitie van organiseren vraagt, krijgt veelal iets te horen in de trant van: "Organiseren is het samenbrengen van mensen en middelen om een bepaald doel te bereiken." Vervolgens komt men met allerlei schema's, indelingen en moeilijke woorden die bij nader inzien weinig in blijken te houden. Toch is die definitie erg belangrijk. Zij draagt de kiem in zich van de autoritaire manier waarop mensen 'worden' georganiseerd. 'Worden' georganiseerd: want organiseren wordt gezien als het door enkelen toepassen van een serie technieken op vele anderen. Een paar slimmerikken brengen mensen bij elkaar om hún doelen te bereiken. Dit autoritaire uitgangspunt wordt vervolgens verbloemd door prachtige uitspraken. Werkgever, werknemers en aandeelhouders zijn gelijkwaardige partijen. Het belang van de organisatie is het belang van de mensen die erin werken. Management en het operationele nivo moeten gescheiden worden om een zo groot mogelijke objektiviteit bij het beoordelen van het resultaat te garanderen. En meer van dat soort mooi klinkende onzin.

Als je het autoritaire karakter en de vergaande gevolgen van zulk soort uitspraken doorziet, dan begrijp je ook dat de definitie van organiseren geen onbelangrijk detail is. Mijn definitie is even eenvoudig als duidelijk: "Organiseren is het samenwerken van mensen". Organiseren beschouw ik als een vrijwillige aktiviteit van de mensen zelf. Je maakt dan geen deel uit van een organisatie omdat het 'moet', maar omdat je daar zelf een goede reden voor hebt. Omdat je behoefte hebt aan sociaal kontakt met anderen, omdat je een doel hebt dat je niet alleen kan bereiken of omdat je wil bijdragen aan hervorming van de maatschappij. Niet de organisatie als abstraktie, maar het doel waarvoor, de mensen en de manier waarop je werkt, zijn dan het belangrijkste. Bepaald geen klein verschil. De anarchistiese ideeën over individuele vrijheid, maatschappelijke verantwoordelijkheid en het verband daartussen, hoef ik in dit tijdschrift niet uiteen te zetten. Ik beperk me hier tot aspekten, die voor de praktijk van het organiseren van belang zijn.

In de eerste plaats is het mensbeeld dat je, bewust of onbewust, hanteert zeer belangrijk. Mijn visie op de menselijke natuur laat zich het beste door een aantal eigenschappen beschrijven. Ik ga ervan uit dat ieder mens van nature goed is, kreatieve talenten heeft, behoefte heeft aan aktiviteiten in kontakt met anderen en dat er in iedereen krachten schuilen. Van een vrijwillige

samenwerking tussen die mensen is sprake als die samenwerking berust op eigen keuze en als deze van twee kanten komt. Een dergelijk samenwerkingsverband - een vrije associatie - moet maatschappelijke verantwoordelijkheid als richtlijn aanvaarden.
In de tweede plaats is de manier waarop je mensen denkt te kunnen motiveren van belang. De meeste motivatietheorieën die bedrijfskundigen hanteren, gaan ervan uit dat het personeel door de managers gemotiveerd moet worden. En dan vaak met negatieve middelen zoals sankties. Dat motivatie van buitenaf met dergelijke middelen vaak nodig is, komt niet omdat dat eigen is aan de menselijke natuur, maar is een gevolg van de demotiverende manier van organiseren die men er over het algemeen op na houdt. De hiërarchiese verhoudingen betekenen dat de ene mens van de andere afhankelijk is, tegen zijn zin in. Waardoor de ondergeschikte het belangrijk vindt om het z'n baas naar de zin te maken, ook als dit niet in het belang van het werk of z'n kollega's is. Terwijl z'n baas heel wat tijd en regels nodig heeft om z'n ondergeschikte te kontroleren en te dwingen zich aan die onnatuurlijke verhouding te onderwerpen. Zo gaat er bij beiden veel energie verloren. Kreativiteit wordt onderdrukt door er allerlei eisen aan te stellen. Zo willen veel bedrijven dat nieuwe ideeën kort geformuleerd worden, dat ze logies zijn, in de zin van volgend uit het bestaande en dat ze via de formele hiërarchie naar boven worden doorgegeven.
Omdat veel regels, instrukties en procedures uitgaan van de stomheid, de luiheid en de slechte bedoelingen van het personeel, gaan veel mensen zich ook zo gedragen. Vooral als ze niet de mogelijkheid hebben om die regels te veranderen. Deze slechte eigenschappen zijn in feite verlammingsverschijnselen die het gevolg zijn van de vele, onzinnige regels. Door mensen echter te behandelen als goed, kreatief en aktief, door ze te vertrouwen, door ze niet uit elkaar te jagen met een verdeel-en-heerstaktiek, ontstaat bij hen het gevoel dat hun talenten en mogelijkheden erkend worden. Daardoor zullen zij zich ook anders gaan gedragen. Daarmee staat of valt zelfvertrouwen en dat is de enige werkelijke motivatie.
In de derde plaats is er de vraag hoe een organisatie haar maatschappelijke verantwoordelijkheid gestalte kan geven. Door een goed persoonsbeleid. Door een produkt te leveren waaraan ook al vóór het bestaan ervan behoefte was. Door de eigendom niet bij partikulieren te leggen, maar federatief te organiseren. Door veel aandacht te schenken aan de scholing en vorming van de werkers. Door openbaarheid van bedrijfsinformatie. Door de maatschappij de mogelijkheid van ontbinding te geven. En door in haar beleid rekening te houden met sociale kosten.

DIREKTE DEMOKRATIE

Ook het begrip direkte demokratie zal bekend zijn. Iedereen moet op direkte wijze invloed hebben op de besluiten die voor hem of haar van belang zijn. Dat betreft de inhoud van het werk, maar het betekent ook dat alle leidinggevende en koördinerende mensen gekozen worden in plaats van benoemd. Verkiezing geeft een grotere kans dat er iemand met leiderschapkwaliteiten komt dan benoeming. Benoeming vindt immers plaats op grond van door een hoger nivo geselekteerde informatie, op grond van techniese kennis en vaardigheden en op grond van de mate waarin iemand opvalt in de organisatie. Ook de verhouding gekozene - kiezer zou je hiërarchie kunnen noemen. Toch is dat niet zo, omdat deze verhouding door de kiezer vrijwillig wordt gedaan en door de kiezer ook weer teniet kan worden gedaan. De gekozene is verantwoordingsplichtig. De kiezers nemen een groot deel van de be-

slissingen zelf, juist in twijfelgevallen, en ze stellen zelf de reglementen op.
In een direkt demokratiese organisatie staan andere problemen centraal dan in een autoritaire. Dààr is het beheersingsprobleem het belanrijkste: hoe krijg ik de mensen zo gek om te doen wat ik wil, hoe voorkom ik dat ze mijn voorschriften ontduiken? In een direkt-demokratiese organisatie staan het betrokkenheids- en centralisatieprobleem centraal. Het betrokkenheidsprobleem bestaat eruit dat demokratie eist dat de kiezers betrokken blijven bij de door hen gekozen organen. Het centralisatieprobleem stelt de vraag welke betekenis de oorspronkelijke kiezers toekomt ten opzichte van de gekozen centrale instanties.
Ook in de vrije associatie is arbeidsverdeling nodig, omdat niet iedereen alles kan beheersen. Maar om niet vervreemdend te werken, moet deze arbeidsverdeling aan een aantal voorwaarden voldoen. De taken moeten niet betekenisloos zijn, de arbeidsverdeling moet ten doel hebben dat mensen met speciale vaardigheden deze ten volle kunnen gebruiken, de inhoud van de taak moet niet bepaald worden los van de persoon die deze uit gaat voeren, iemand moet van taak kunnen veranderen. We hoeven niet bang te zijn dat er taken blijven liggen op deze manier. Alle taken die maatschappelijk noodzakelijk zijn, zijn om die reden al voor een belangrijk deel bevredigend en zullen dus vervuld worden. Gekoppeld aan een taakverdeling die rekening houdt met persoonlijke eigenschappen, zal dit ertoe leiden dat er maar weinig onbevredigende taken overblijven. Deze kunnen bij toebeurt vervuld worden.
De taak van koördinatoren is vierdelig. In de eerste plaats zullen zij de besluitvorming moeten ondersteunen door het verzamelen en verstrekken van informatie en door het stimuleren van de betrokkenen tot een zo aktief mogelijke deelname aan de besluitvorming. In de tweede plaats zullen zij zelf besluiten moeten nemen, zoals routinebesluiten en besluiten onder tijdsdruk. Bij het opzetten van een planning zullen ze ervoor moeten waken dat de beslissingen niet beïnvloed worden door de planningstechnieken. In de derde plaats moeten ze de genomen besluiten uitvoeren en daarover verantwoording afleggen aan de kiezers. In de vierde plaats kunnen ze de kiezers kontroleren, zolang dezen het doel daarvan onderschrijven en er sprake is van wederzijds belang bij die kontrole.
Ook de deskundige heeft in een direkte demokratie stellig een ondersteunende taak. Op dit moment hebben deskundigen vaak veel macht. Maar dat is geen wet van Meden en Perzen. Integendeel, het is een bewuste machtspositie die in stand wordt gehouden door het gebruik van vakjargon, door deskundigen in de hiërarchie op te nemen, door zaken voor te stellen als ingewikkeld en als niet voor iedereen te begrijpen. De ondersteunende taak van de deskundige moet bestaan uit het duidelijk maken van de redenen voor het gebruik van zijn deskundigheid, het verzorgen van de scholing en vorming van de leden en het aangeven van keuzemogelijkheden bij de beleidsbepaling en -uitvoering.
Techniese vooruitgang is niet verwerpelijk. Wèl verkeerd is het als we op een gegeven moment gaan vinden dat iets moet, omdat het technies kan. Denk maar aan het feit dat steeds meer mensen nu ineens hun platen ruisloos willen afspelen, omdat dit met de laserplaat mogelijk geworden is. Verkeerd is het ook dat veel organisaties worden opgebouwd rond machines en apparatuur. Daardoor is de invloed van techniek op organisaties vaak veel groter dan noodzakelijk. De mensen, hun doelen en behoeften moeten centraal staan bij het ontwerpen van een organisatie. Wil de toepassing van een bepaalde technologie aanvaardbaar zijn,

dan zal er zeker aan een aantal voorwaarden voldaan moeten zijn.
De vrije associatie is overigens aanzienlijk doelmatiger dat de huidige organisatievormen. Het efficiency-begrip dat in traditionele organisaties wordt gehanteerd heeft slechts betrekking op kosten en opbrengsten voor de organisatie als zodanig. Naar de gevolgen voor de maatschappij enerzijds en voor de in de organisatie werkende mensen anderzijds wordt niet gekeken. Terwijl juist die effekten belangrijk zijn als het gaat om de vraag of een organisatie doelmatig werkt!.

STRUKTUUR

De nu volgende schets van de Nederlandse produktiekoöperaties is gebaseerd op het rapport 'werken in koöperatie' van de voormalige Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Vakcentrales (SWOV) uit 1979. In dit rapport worden vier produktiekoöperaties behandeld t.w.: de Groninger Coöperatieve Bouwonderneming (GCB), Moes te Zwolle (ook een bouwbedrijf), Artiplast te Lelystad (kunststofverwerkende industrie) en Van Steenis te Utrecht Ingenieursburo). Deze vier bedrijven omvatten in 1979 zo'n 70 o/o van de werkers in Nederlandse produktiekoöperaties en hadden respektievelijk 150, 700, 23 en 70 personeelsleden.
De Nederlandse produktiekoöperaties hebben een dubbele struktuur. Er is de bekende hiërarchiese bedrijfsstruktuur aan de ene kant en de koöperatieve vereniging aan de andere kant. De vereniging houdt zich in eerste instantie bezig met het beleid, het bedrijf met de dagelijkse gang van zaken. Gemeenschappelijke punten in de statuten van alle Nederlandse produktiekoöperaties zijn: de vrijwilligheid van het lidmaatschap; lidmaatschap is alleen mogelijk voor medewerkers in vast dienstverband na een bepaalde periode; leden zijn verplicht een financiële inbreng te leveren die bij beeïndiging van het lidmaatschap weer wordt uitgekeerd; ieder lid heeft in algemene vergaderingen één stem; leden kunnen het bedrijf extra leningen verstrekken, waarvoor ze een vaste vergoeding krijgen, maar geen extra stemrecht en leden van de Raad van Toezicht mogen niet tegelijkertijd bestuurslid of direkteur zijn.
Ik zal nu de bevoegdheden en het funktioneren van de verschillende organen van een produktiekoöperatie op een rijtje zetten. Daaruit blijkt konkreet hoe allerlei ideeën in de produktiekoöperatie vorm hebben gekregen. En alleen op basis daarvan kunnen we de produktiekoöperatie beoordelen.
In de eerste plaats is er de algemene vergadering en het bestuursverslag, het benoemen en ontslaan van bestuursleden en kommissarissen, het optreden als beroepsinstantie bij het afwijzen van nieuwe leden door het bestuur, het wijzigen van de statuten en het ontbinden van de vereniging. In de statuten hebben de verschillende produktiekoöperaties deze bevoegdheden nog verder uitgebreid. Bij alle vier bedrijven stelt de AV ook de winstdeling vast. Bij de GCB, Moes en Van Steenis kiest de AV ook de voorzitter van het bestuur in funktie. In het geval van Artiplast en Van Steenis keurt de AV de begroting goed en stelt de rangen en bijbehorende salarissen vast. De AV komt minstens twee maal per jaar bijeen. Bij alle vier bedrijven wordt er schriftelijk informatie vóóraf gegeven met mondelinge toelichting op de AV zelf. Bij Van Steenis en de GCB is de informatie vooraf zeer uitgebreid. De GCB kent bovendien speciale voorvergaderingen. Bij de GCB is het deelnemen aan de AV voor leden verplicht, anderen kunnen daar niet de vergadering bijwonen. Bij de andere drie produktiekoöperaties is de opkomst gemiddeld zo'n 60 à 70 o/o van de leden. Daarnaast kunnen ook niet-leden de AV bijwonen. Zij hebben geen

stemrecht, bij Van Steenis wel adviesrecht. De ledenpercentages zijn alsvolgt:

GCB	30 o/o
Van Steenis	40 o/o
Artiplast	75 o/o
Moes	25 o/o

Op de AV's komen vooral aan de orde het bestuursverslag, het financieel verslag, de toekomstverwachtingen en de arbeidsvoorwaarden. De bij het personeel overheersende mening is dat de AV invloed heeft op belangrijke beleidsbesluiten.

In de tweede plaats zijn er de kommissies die door de AV ingesteld kunnen worden. Soms maken daar ook nietleden deel van uit. De kommissies doen één maal per jaar verslag aan de AV. De meest voorkomende zijn de ballotagekommissie (adviseert het bestuur over de toelating van nieuwe leden), de beroepskommissie (beroepsinstantie tegen bestuursbeslissingen tussen twee AV's in) en de scholings- en vormingskommissie. De ballotagekommissie selekteert mensen niet op basis van hun standpunt tegenover de koöperatieve struktuur. Ook sollicitanten worden daarop niet beoordeeld.

In de derde plaats is er de Raad van Toezicht. Ook deze wordt door de AV gekozen. Ze bestaat uit drie tot vijf leden. Bij de GCB zijn dat mensen van buiten het bedrijf, bij de andere drie zijn het personeelsleden die geen bestuurslid of direkteur zijn. Bij Van Steenis en Moes is de taak van de RvT beperkt tot kaskontrole, bij de GCB en Artiplast oefent de RvT ook toezicht uit op het bestuur.

In de vierde plaats kennen we het bestuur. Zoals bij iedere vereniging in de praktijk tussen de één en de vijf jaar. Ze kunnen tussentijds worden geschorst of ontslagen door de AV. De doorstroming is goed. Bij Van Steenis en Artiplast heeft de voorzitter speciale bevoegdheden ten opzichte van de andere bestuursleden. Het bestuur vergadert eens per maand, waarbij alle verenigings- en bedrijfszaken aan de orde komen. Alleen Moes kent een dagelijks bestuur dat eens per week bijeenkomt. Bij alle vier produktiekoöperaties woont de direkteur de bestuursvergaderingen bij. Bij de GCB kunnen ook de leden van de RvT de bestuursvergaderingen bezoeken. Bij Van Steenis zijn ook de leden en medewerkers welkom. De verslagen van de bestuursvergaderingen worden de leden toegezonden en liggen voor de medewerkers ter inzage.

In de vijfde en laatste plaats is er de direktie. Deze wordt bij Van Steenis en Moes rechtstreeks door het bestuur benoemd, bij Artiplast op voordracht van de leden en medewerkers. Bij de GCB wordt de direktie door de AV benoemd op voordracht van het bestuur. Het ekonomiese beleid vormt de belangrijkste direktietaak. Ze heeft over het algemeen een behoorlijke ruimte om zelf beleid te bepalen. De personeelsleden vinden de invloed van de direktie even groot als die van het bestuur.

Wat betreft de dagelijkse praktijk zijn er belangrijke verschillen tussen de produktiekoöperaties en een traditioneel bedrijf. Er is een grote openheid en een sfeer van onderling vertrouwen. Er wordt veel aandacht besteed aan de scholing en vorming van het personeel. De meeste produktiekoöperaties kennen sociale fondsen, al worden die vaak niet gebruikt. De financiering vindt voor het grootste deel plaats door de banken, het eigen vermogen van de leden speelt over het algemeen een kleine rol. Personeel wordt zo lang mogelijk in dienst gehouden, waarbij leden meer bescherming genieten dan medewerkers. Het beloningsnivo ligt over het algemeen iets hoger dan het gemiddelde in de desbetreffende bedrijfstakken.

PROBLEMEN

Vanuit een anarchistiese visie zijn er drie groepen van problemen te onderscheiden met betrekking tot het funktioneren van de produktiekoöperaties. In de eerste plaats signaleer ik de geringe maatschappelijke invloed op de produktiekoöperaties. Die blijkt uit de volgende feiten: alleen bij de GCB bestaat de RvT uit mensen van buiten het bedrijf, de produktiekoöperaties hebben de mogelijkheid van opheffing van buitenaf niet ingebouwd, de kollektieve eigendom is beperkt tot de leden-werkers, de vakbonden zijn nauwelijks geïnteresseerd en de politiek-maatschappelijke steun voor de produktiekoöperaties is gering.
In de tweede plaats valt de ongelijke zeggenschap binnen de produktiekoöperaties op, als je je realiseert dat het percentage leden vaak vèr onder de vijftig procent ligt, dat de bestuursvergadering en de AV niet altijd voor iedereen binnen het bedrijf toegankelijk zijn, dat de afdelingshoofden niet worden gekozen, dat de deskundigen vaak in de hierarchie zijn opgenomen, dat de afhankelijkheid van de kommerciële banken groot is en dat de invloed van het top- en middenkader onevenredig groot is.
In de derde plaats is er de traditionele beloningsstruktuur. Van Steenis is wel een heel duidelijk voorbeeld. Dit bedrijf volgt het beloningssysteem van de rijksoverheid.
De invloed van de maatschappij op de produktiekoöperaties kan naar mijn mening op een aantal manieren vergroot worden. Door de RvT samen te stellen uit mensen van buiten het bedrijf. Door juridiese en belastingtechniese ondersteuning door de overheid. Door de oprichting van een Koöperatieve Bank. (Door deze bank te laten beheren door fondsgevers krijgen deze invloed op de koöperaties. De bank kan zelfs de eingendom van de koöperaties van de werkers overnemen, terwijl het beheer en bestuur bij de werkers blijft. Wat betreft het financiële beleid zijn zij dan verantwoording schuldig aan de bank. De bank krijgt een vaste vergoeding voor de beschikbaar gestelde gelden en een vertegenwoordiger in het bestuur. De bank heeft de bevoegdheid om bij wanbeleid of bij het overbodig geworden zijn van de door de koöperatie geleverde produkten het bedrijf te ontbinden. Dit in overleg met de werkers en met de verplichting om het personeel ander werk te bieden. Op deze wijze wordt het idee van de maatschappelijke eigendom recht gedaan.)
Ook aan de ongelijke zeggenschapsverdeling is wel degelijk iets te doen. De financiële drempels om lid te worden, kunnen weggehaald worden. Werkoverleg blijkt noodzakelijk te zijn om de behoefte aan meer invloed op de dagelijkse gang van zaken te vervullen. Afdelingshoofden kunnen door de afdeling gekozen worden. Belangrijke deskundigen moeten niet in de hiërarchie opgenomen worden, maar in de stafafdelingen. Daardoor wordt het voor hen gemakkelijker om het gehele bedrijf ten dienste te staan en daardoor wordt hun invloed op de besluitvorming kleiner. Deze stafafdelingen kunnen verantwoording schuldig zijn aan de AV of het Bestuur. Een methode om de invloed van het top- en middenkader niet onevenredig groot te laten worden, is om de kiesgroepen samen te laten vallen met de funktiegroepen en dan iedere kiesgroep een bepaald aantal bestuurs- of kommissieleden te laten kiezen uit eigen midden. Zo bereik je dat alle nivo's naar evenredigheid in het bestuur vertegenwoordigd zijn. Een redelijke benadering dacht ik van de direkt demokratiese gedachte dat koördinatoren uit dezelfde sociale groepen afkomstig moeten zijn, als hun kiezers. Ook hun beloning kan dezelfde blijven, met hoogstens een toeslag voor extra gewerkte uren. Daarmee zijn we bij de traditionele

beloningsstruktuur aangeland. Deze is moeilijk te doorbreken zonder problemen te krijgen met de arbeidsmarkt. Een manier zou kunnen zijn om het inkomensverschil zodanig aan een maximum te binden dat de lagere inkomensgroepen bevoordeeld worden ten opzichte van soortgelijke funkties in het traditionele bedrijfsleven en dat de hogere inkomensgroepen weinig benadeeld worden. Dat leidt echter tot een stijging van loonkosten, wat dus alleen mogelijk is bij bedrijven waar deze maar een klein deel van de totale kosten uitmaken.

Duidelijk is dat je de Nederlandse produktiekoöperaties geen anarchistiese organisaties kunt noemen. Dat is geen veroordeling van de produktiekoöperaties. Ze moeten funktioneren binnen een maatschappij, waar ekonomiese doelmatigheid (rendement) centraal staat. Maar bovendien, demokratie is niet iets wat je op kan leggen. Het is een proces, waarvoor mensen vaardigheden moeten aanleren en ontwikkelen. In deze ontwikkeling spelen de koöperaties een bescheiden, maar toch belangrijke rol: ze laten ons zien dat het ook anders kan. En dat is het begin van verandering.

Duidelijk is zeker dat er veel vragen overblijven. Hoe moet je federatief eigendom konkreet invullen? Hoe moet een organisatie haar eigen opheffing inbouwen? Hoe geef je de maatschappij de mogelijkheid van ontbinding? Hoe meet je sociale kosten? Hoe los je het betrokkenheids- en centralisatieprobleem op zonder aan doelmatigheid te verliezen? Wat is doelmatigheid? Levert verkiezing wel betere mensen op dan benoeming? Hebben maatschappijleden in de RvT wel écht invloed? Hoe voorkom je dat de organisatie een eigen leven gaat leiden, los van de mensen? Met het beantwoorden van deze en andere vragen zal ik me tijdens mijn studie bezig houden. Als je ervaringen hebt die er volgens jou mee te maken hebben of je om welke andere reden dan ook aangesproken voelt, neem dan kontakt met me op. (Ronkelskamp 11, Annen)

LITERATUUR

Holterman Th., Recht in anarchisme (in Guérin D.,) Proudhon en het arbeiders zelfbestuur; Amsterdam 1979
Guérin, D., Het anarchisme; Amsterdam 1981
Oërtzen, P. von., Betriebsräte in der Novemberrevolution; Berlin 1976
SWOV, Werken in koöperatie; Amsterdam 1979;
Wilson, H.B., Democracy and the workplace; Montréal 1974;
Woodcock, G., The anarchist reader; Glasgow 1980.

TIEN JAAR DE AS
Rond de jaarwisseling verschijnt De As nr. 59/60 met als thema 'Anarchistiese perspektieven'. Hierin zullen ook de boekbesprekingen verschijnen, die in deze aflevering moesten vervallen.

---

prijs van dit nummer f. 3,95